

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

2

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

2

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Cepreij B. ПОЛЕХОБ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondelije, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© Straipsnių autoriai, 2019

VYTAUTAS PETRONIS

Lietuvos istorijos institutas

NUOSAIKIOSIOS DEŠINIOSIOS RUSŲ VISUOMENINĖS IR POLITINĖS ORGANIZACIJOS VILNIUJE (1905–1915)

ANOTACIJA Imperatoriaus Nikolajaus II paskelbtas 1905 m. spalio 17 d. manifestas iš esmės pakeitė Rusijos imperijos valdymo sistemą. Pagrindinis rezultatas, paskelbus šį dokumentą, buvo renkamos Valstybinės dūmos institucijos įkūrimas, politinių partijų ir apskritai visuomeninės politinės veiklos legalizavimas. Šalia to įvyko ir iki to meto uždraustų tautinių bei religinių judėjimų emancipacija. Todėl imperinė valdžia nutraukė iki 1905 m. vykdytą rusų, rusiškumo ir stačiatikiybės protegavimą. Šie pokyčiai ypač pasijuto tose imperijos vietose, kur rusai sudarė tautinę mažumą. Šiaurės vakarų gubernijos atsidūrė naujos tautinės ir religinės kovos sūkuryje, todėl Vilniaus rusų bendruomenė buvo priversta organizuotis, kurti savas politines ir visuomenines organizacijas, ginti ir bandyti susigrąžinti buvusias privilegijas bei dalyvauti naujame imperijos politiniame gyvenime. Vienos stipriausių 1905–1915 m. veikusių Vilniaus rusų politinių jėgų buvo nuosaikūs dešinieji, pirmiausia sietini su partijų „Spalio 17-osios sąjunga“ bei „Visos Rusijos nacionaline sąjunga“ Vilniaus skyriais. Visgi dėl gilių ideologinių ir asmeninių konfliktų tiek šios grupės viduje, tiek pačioje Vilniaus rusų bendruomenėje nuosaikus dešinysis sparnas nesugebėjo išsilaikyti kaip stabili politinė ir visuomeninė jėga ir nunyko dar iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Dešinosios partijos, Vilniaus rusų bendruomenė, nacionalizmas, Dūmos rinkimai, Vilniaus baltarusių bendruomenė, stačiatikiai, politinės organizacijos.

ANNOTATION. The Manifesto issued by Emperor Nicholas II on 17 October 1905 fundamentally changed the system of government in the Russian Empire. The principal outcome of the Manifesto was the introduction of the elected parliament – the State Duma – as well as legalization of political parties and public political activities in general. Alongside this, the emancipation of the hitherto outlawed national and religious movements was observed. Therefore the imperial authorities

discontinued the protection of Russians, Russianness, and the Orthodox faith pursued until 1905. The said changes were best felt in the territories of the Empire where Russians were an ethnic minority. The north-western governorates found themselves in the vortex of national and religious struggle, therefore the Russian community of Vilnius was forced to rally its members, establish its own political and public organizations, protect and make efforts to regain former privileges as well as take part in the newly formed political life of the Empire. Among the strongest Russian political powers in the period from 1905 to 1915 were moderate rightists, primarily associated with Vilnius divisions of such parties as the “Union of October 17” and “All Russia National Union”. However, due to profound ideological and personal conflicts both within this group and within the Vilnius Russian Community itself, the moderate right-wing failed to keep its momentum as a stable political and social force and withered away before the start of WWI.

KEYWORDS: right-wing parties, Vilnius Russian Community, nationalism, Duma elections, Vilnius Belarussian Community, the Orthodox, political organizations

Įvadas

Iki 1905 m. Rusijos imperiją ir Šiaurės vakarų kraštą sukrėtusių įvykių Vilniaus miesto rusų bendruomenė gyveno gana ramiai. Revoliucija ir jos metu įvykę valstybinio valdymo pokyčiai, kurių svarbiausias buvo 1905 m. spalio 17 d. manifestas, paskelbęs Valstybinės dūmos sušaukimą bei leidęs kurti politines partijas, sugriovė anksčiau nusistovėjusį trapų tautinį balansą mieste. Viena manifesto išdavų buvo nacionalizmų legalizavimas. Iki to meto buvusiems nelegaliems tautiniams judėjimams atvertas kelias aktyviai reikštis viešojoje erdvėje – leista organizuotis į politines partijas ir visuomeninius judėjimus. Tačiau tuo pat metu šios laisvės neigiamai paveikė pakraščių gubernijų rusų bendruomenę. Iki manifesto paskelbimo ji neturėjo savo visuomeninio tautinio judėjimo, o jos tautinius poreikius kuravo ir reguliavo imperinė valdžia. Po 1905 m. valdžiai gerokai atsitraukus nuo protekcionistinės tautinės politikos (vadinamosios „rusifikacijos“) palaikymo, imperijoje dominuojanti rusų tauta, o ypač pakraščių gubernijose gyvenusi rusų tautinė mažuma, buvo priversta skubiai steigti įvairių pakraipų tautines organizacijas, partijų skyrius ir tokiu būdu stengtis išlaikyti bei ginti savo menkstančias privilegijuotas pozicijas.

Šiuo atžvilgiu Vilnius nuo kitų Rusijos imperijos Šiaurės vakarų ir Pietvakarių gubernijų miestų skyrėsi tik tuo, kad po lenkų ir žydų rusakalbiai (rusai ir baltarusiai) sudarė trečią pagal dydį etninę ir religinę grupę. Kita etnosocialinė Vilniaus rusų bendruomenės specifika buvo ta, kad nemažą „imperinių rusų“ dalį sudarė atvykusi tautiškai marga tarnybinė valdininkija, kuri daugiausia ir tapo viena pagrindinių rusiškojo imperinio konservatyvaus bei nacionalistinio judėjimo varomųjų jėgų.

Istoriografijoje dažnai teigiama, kad dauguma rusų dešiniojo politinio sparno atstovų priklausė vadinamųjų „juodašimtininkų“ organizacijoms. Šį terminą išpopuliarino to meto liberalūs ir kairieji leidiniai. Šiame straipsnyje atsisakoma tokios terminologijos ir į rusų dešiniuosius žvelgiama per jų propaguotas politines pažiūras. Kaip pagrindinis tyrimo objektas pasirinktos Vilniuje dominavusios nuosaikios monarchistinės ir nacionalistinės grupės, nors aptariamoms ir kai kurios radikalioms dešinioms organizacijoms, turėjusioms įtakos nuosaikių dešiniųjų raidai. Pastarieji, kitaip nei radikaloji kryptis, pripažino ir palaikė visas Spalio 17-osios manifesto iškeltas imperijos reformas bei imperijos piliečių lygiavą prieš įstatymus. Dėl tautinių klausimų jų pažiūros iš esmės mažai skyrėsi nuo radikalų: jie reikalavo išskirtinių privilegijų imperinei rusų tautai visoje šalyje. Visgi kai kuriais atvejais skirtumų būta, juos aptarsime šiame straipsnyje.

Taip pat reikia pastebėti, kad kai kuriems nuosaikiams tai, kad jie vadinti „juodašimtininkais“, nekėlė neigiamų konotacijų, nes, kaip tuomet interpretuota, tai apibūdino „tikrus rusų žmones, kurie tiki Dievą, myli ir gerbia tėvynę ir carą, ir neina kaip avinai paskui tuos, kurie kviečia nuversti tūkstantmečiais mūsų tėvynėje įsitvirtinusią valstybinę santvarką, tačiau lieka ištikimi pareigai ir priesaikai, gelbėjimui Rusijos nuo betvarkės, mato valdančiojo imperatoriaus pažadėtų reformų vykdyme tikrųjų liaudies poreikių aiškumą“¹.

Dešiniųjų partijų studijų ypač pagausėjo per paskutinius 25 metus. Daugiausia jas tyrė Rusijos istorikai², o Šiaurės vakarų kraštą labiausiai tyrinėjo Baltarusijos mokslininkai³. Jiems pirmiausia rūpėjo baltarusių apgyvendintos teritorijos, į kurias įėjo ir Vilniaus gubernija bei Vilniaus miestas, todėl rengiant straipsnį remtasi šiais tyrimais. Visgi pagrindiniai šio straipsnio šaltiniai buvo to meto periodinė spauda ir išlikę kai kurių organizacijų archyvai. Deja, ši medžiaga yra labai fragmentiška, dauguma jos neišliko ar buvo sunaikinta dar Pirmojo pasaulinio karo metais, o ir spaudoje randama tik labai menka

¹ Ответы редакции, *Крестьянин*, 28, 1906, с. 448.

² Pavyzdžiui: *Партия „Союз 17-го октября“*. *Протоколы съездов, конференций, заседаний ЦК 1905–1915*, в двух томах, ред. Д. Павлов, Москва, 1996, 2000; *Правые партии. 1905–1917. Документы и материалы*, ред. Ю. Кирьянов, Москва, 1998; Д. Коцюбинский, *Русский национализм в начале XX века. Рождение и гибель идеологии Всероссийского национального союза*, Москва, 2001; Ю. Кирьянов, *Правые партии в России. 1911–1917 гг.*, Москва, 2001; то paties, *Русское собрание 1900–1917*, Москва, 2003; А. Степанов, *Черная сотня*, Москва, 2005; С. Сандикова, *Русская партия в России: образование и деятельность Всероссийского национального союза (1908–1917)*, Орел, 2006; *Черная сотня. Историческая энциклопедия 1900–1917*, ред. А. Степанов, А. Иванов, О. Платонов, Москва, 2008; А. Иванов, *Правые в русском парламенте: от кризиса к краху (1914–1917)*, Москва, Санкт-Петербург, 2013.

³ Pavyzdžiui: К. Бондаренко, Д. Лавринович, *Русские и белорусские монархисты в начале XX века: монография*, Могилев, 2003; К. Бондаренко, *Правые партии и их организации в Беларуси (1905–1917 гг.)*, Могилев, 2012.

kontekstinė informacija. Todėl šiuo tyrimu pirmiausia siekta rekonstruoti pagrindinių Vilniuje veikusių nuosaikiųjų dešiniųjų organizacijų istoriją, veiklą, identifikuoti joms priklausiusius asmenis ir pasistengti lokalizuoti jų vaidmenį miesto, krašto bei imperijos kontekste.

Imperiniai ir nacionaliniai rusų visuomeniniai klubai ir organizacijos

Istoriografijoje modernaus rusiškojo nacionalizmo susiformavimas dažniausiai siejamas su XIX a. antra puse – XX a. pradžia, kai veikiant įvairiems išoriniams bei vidiniams faktoriams, išaugo politiškai ir visuomeniškai angažuotos inteligentijos sluoksnis⁴. Pirmoji konkrečiai slavo- bei rusofiliška imperinė visuomeninė kultūrinė šviečiamoji organizacija „Rusų susirinkimas“ (*Русское собрание*) buvo įkurta 1900 m. pabaigoje – 1901 m. pradžioje. Daugiausia tai buvo Peterburgo ir Maskvos konservatyvaus elito sambūris, kurio vienu pagrindinių tikslų įvardytas „rusiškųjų pradų“ stiprinimas imperijoje, ypač tautiškai mišriuose valstybės pakraščiuose. Nuo 1905 m. revoliucijos iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios „Rusų susirinkimas“ reorganizavosi į monarchistinę ideologiją puoselėjusią politinę partiją. Tačiau nepavykus patekti į valstybės dūmas bei apskritai smukus dešinėsios ideologijos populiarumui pasibaigus revoliucijai 1907 m., karo pradžioje ji pasiskelbė atsisakanti politinės ir sugrįžtanti prie anksčiau puoselėtos kultūrinės bei šviečiamosios veiklos. Tiek amžininkų, tiek ir daugumos tyrinėtojų nuomone, „Rusų susirinkimas“ buvo daugumos Rusijos imperijoje veikusių radikalų ir nuosaikių rusų dešiniųjų grupių pradininkė⁵.

„Rusų susirinkimas“ nesistengė aktyviai plėstis, atidaryti savo skyrių kituose imperijos miestuose, nors tokia perspektyva buvo numatyta jo įstatuose. Nepaisant to, iki 1905 m. provincijoje buvo įkurti keli panašia ideologija ir struktūra besivadovavę, imperinius valdininkus vieniję visuomeniniai klubai. Vienas veikė ir Vilniuje, nors oficialiai vietinis „Rusų susirinkimo“ skyrius buvo atidarytas tik 1906 m.⁶ Tai buvo imperinį elitą jungusi organizacija, pagal išlikusius duomenis iš 53 jo narių 1906 m. 29 (57 %) buvo kilmingieji⁷. Deja, informacijos apie Vilniaus skyriaus veiklą liko nedaug, tačiau, anot 1917 m. užrašyto senatoriaus Stepano Beletskio tardymo protokolo (S. Beletskis 1904 m. buvo vienas Vilniaus

⁴Plačiau apie teorines ir metodologines diskusijas, žr.: V. Толз, *Inventing the Nation. Russia*, London, 2001; А. Миллер, *Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторического исследования*, Москва, 2006, с. 147–170.

⁵Plačiau apie „Rusų susirinkimą“ žr.: Ю. Кирьянов, *Русское собрание, 1900–1917*.

⁶В. Левицкий, *Правые партии, Общественное движение в России в начале XX века*, ред. Л. Маргов, П. Маслов, А. Потресов, т. 3, кн. 5, Санкт-Петербург, 1914, с. 358.

⁷К. Бондаренко, *Правые партии...*, с. 204–206, lentelė su narių sąrašu, p. 337–341.

generalgubernatoriaus kanceliarijos skyrių vadovų ir ankstyvojo „Rusų susirinkimo“ Vilniuje steigėjų), ši iniciatyva gimė 1903–1904 m. sandūroje tarp aukštųjų generalgubernijos pareigūnų. Pradžioje skyriui vadovavo garsus antropologas ir etnografas, būsimas senatorius, o kalbamuojų metu (1904 m.) Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos vadovas Aleksejus Charuzinas. Jam išvykus vadovavimą kanceliarijai ir „Rusų susirinkimo“ skyriui perėmė kitas būsimas aukštas imperijos politikas – Andrejus Stankevičius⁸.

Iki revoliucijos Vilniuje dirbusi palyginti negausi imperinė rusų biurokratija taip pat bandė burtis ir organizuotai leisti laisvalaikį su bendraminčiais. 1903–1904 m. veikė tikriausiai pirmasis mieste rusų tarnautojų laisvalaikio klubas „Tarnybinė šeima“ (*Виленский кружок „Служебная семья“*). Kaip galima suprasti iš labai fragmentiškai išlikusios medžiagos, klubas pirmiausia jungė vidurinėsios ir aukštesniosios grandies valstybės tarnautojus, tarnybinę inteligentiją ir kai kuriuos turtingesnius asmenis⁹. Žemesnio lygio valstybės tarnautojai, netarnybinė rusų inteligentija, net Stačiatikių Bažnyčios hierarchai negalėjo dalyvauti klubo veikloje¹⁰. Klube rengti įvairūs pasitarimai, diskusijos, posėdžiai, tačiau svarbiausias užsiėmimas buvo laisvalaikio organizavimas: šeimyniniai, literatūriniai, muzikiniai vakarai, paskaitos, bendros vakarienės ir kt. Už „Tarnybinės šeimos“ narystės mokesčius, privačias aukas, gautas pajamas iš viešų kultūrinių, šviečiamųjų renginių klubas pildė savo kasą, nors, kaip rodo finansinės ataskaitos, išlaidos jo išlaikymui buvo nemažos: reikėjo mokėti už nuomojamas patalpas, perkamus baldus, biliardo stalą, fortepijoną ir kt. 1905 m. spalio 1 d. duomenimis, šiam klubui priklausė 337 žmonės, tačiau nesumokėjus nario mokesčio, 1905/1906 m. narių skaičius turėjo sumažėti iki 281¹¹.

1905 m. pabaigoje – 1906 m. pradžioje „Tarnybinė šeima“ perorganizuota į „Vilniaus rusų visuomenės susirinkimą“ (*Виленское русское общественное собрание*), kuris iš esmės išlaikė buvusios organizacijos struktūrą, veiklą ir toliau atliko imperinių valdininkų klubo funkciją¹². Manytina, kad dalinai tokiems pokyčiams įtakos turėjo imperinės valdžios rengtas bendrijų ir sąjungų registravimo įstatymas, įsigaliojęs nuo 1906 m. kovo 4 d.

⁸ Протокол показаний С. П. Белецкого от 14 июня и 2 июля 1917 г., *Союз Русского Народа. По материалам чрезвычайной следственной комиссии временного правительства 1917 г.*, ред. А. Черновский, Москва, Ленинград, 1929, с. 77.

⁹ Pavyzdžiui, tarp jo narių buvo Vilniaus švietimo apygardos kuratoriaus padėjėjas Aleksandras V. Beleckis, ilgametis *Виленский вестник* redaktorius, aktyvus nuosaikiojo dešiniojo judėjimo sekėjas Polikarpas Vyulkevičius, mokytojas Aleksandras Vrucevičius ir kiti.

¹⁰ Идь., „Вильна“, *Окраины России*, 10, 1910 03 06, с. 153.

¹¹ Отчет Виленского кружка „Служебная семья“ за 1904/5 год, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. F6, b. 857, l. 19–20.

¹² Taip šią organizaciją apibūdino 1908 m. joje lankęsis profesorius ir vienas Peterburgo „Rusų pakraščių draugijos“ (*Русское окраинное общество*) lyderių Nikolajus Sergejevskis, Н. Сергеевский, Шесть дней в Вильне, *Окраины России*, 35–36, 1908 08 30 – 09 06, с. 501.

Juo kiekviena legali organizacija gubernatoriaus kanceliarijos patvirtinimui ir įregistravimui privalėjo pateikti savo įstatus, struktūrą, informaciją apie steigėjus ir kt.¹³ Be to, panašūs rusų visuomenės susirinkimai jau veikė kituose Šiaurės vakarų gubernijų miestuose, o stiprėjančios valstybininkiškos tendencijos pakraščiu gubernijų rusų visuomenės dalyje bei aštrėjanti konfrontacija su kitataučių nacionalizmais vertė dešinėsios politinės pakraipos imperinius tarnautojus bei juos palaikančius vietinius gyventojus kurti savo monarchistines ir nacionalistines organizacijas. Ši tendencija matyti ir tame, jog kitaip nei „Tarnybinė šeima“, naujasis klubas atsivėrė ne tik imperiniam elitui, bet ir vidurinio rango biurokratijai bei netarnybinei Vilniaus rusų inteligentijai¹⁴.

Nors „Visuomenės susirinkimo“ įstatai buvo patvirtinti tik 1907 m. balandžio 10 d., sprendžiant iš pranešimų spaudoje, ši organizacija nauju pavadinimu veikė jau nuo 1906 m. pradžios. Tęsta buvusi veikla: be aktualių politinių ir visuomeninių klausimų svarstymo (pavyzdžiui, diskusijų apie artėjančius rinkimus į Pirmąją dūmą), rengtos uždaros ir atviros paskaitos, kviesti žymūs dešiniųjų įsitikinimų mokslo, kultūros ir politikos atstovai, organizuoti muzikiniai, literatūriniai ir šokių vakarai, loterijos, labdaringi renginiai ir rinkliavos, vaikų pasilinksminimai ir kita¹⁵.

Tokia veikla buvo apibrėžta 1907 m. patvirtintuose įstatuose¹⁶. „Visuomenės susirinkimo“ nariais negalėjo tapti nepilnamečiai, aktyvioje karinėje tarnyboje esantys kariai, iš šios ar panašių organizacijų išmesti ar teisti asmenys ir kt. 1908–1909 m. susirinkimui priklausė 340 tikrųjų narių¹⁷, o 1910–1911 m. jų skaičius išaugo iki 467¹⁸. Kaip galima matyti iš valdybos narių sąrašo, šiai organizacijai priklausė daugiausia dešinėsios ideo-

¹³ 27479. Марта 4. Именной Высочайший указ, данный Сенату (Собр. Узак. 1906 г. марта 7, отд. I, ст. 308), О временных правилах об Обществах и Союзах, *Полное собрание законов Российской Империи. Собрание третье*, т. XXVI, 1906, от. I, СПб, 1909, с. 201–207.

¹⁴ Идь., „Вильна“, *Окраины России*, 10, 1910 03 06, с. 153. Šių prisiminimų autorius akcentavo, kad klubo pasikeitimas taip pat buvo susijęs su *Виленьский вестник* redaktoriaus ir klubo įkūrėjo P. Byvalkevičiaus neišrinkimu antrai pirmininkavimo kadencijai.

¹⁵ Из жизни Виленского Русского Общественного Собрания, *Белая Русь*, 1, 1906; *Отчет виленского русского общественного собрания за 1910–1911 год*, Вильна, 1911, с. 4–7. „Rusų visuomenės susirinkimo“ renginiai buvo skirti ne vien tik jo nariams. Organizuotos viešos paskaitos intriguojančiomis temomis, kurios turėjo patraukti ir kitų miesto gyventojų dėmesį. Pavyzdžiui, 1911 m. rusų susirinkimo narė Maslova pasirengė viešai paskaitai „Okultizmas Indijoje“, jos metu vyko ir okultizmo seansai (ten pat, p. 6).

¹⁶ *Русское Общественное Собрание имеет своей задачей содействовать объединению лиц, принадлежащих к русскому обществу г. Вильны и Виленской губернии, и доставлять членам своим и их семействам возможность проводить свободное от занятий время с удобством, удовольствием и пользою. Для достижения этой цели, Собранию предоставляется право устраивать литературные, музыкальные и танцевальные вечера, сценические представления, различные игры, как то: в карты, шахматы, шашки, домино и бильярд, выписывать книги, иметь постоянную читальню и библиотеку и устраивать лекции по разным научным вопросам* (*Устав виленского русского общественного собрания*, Вильна, 1908, с. 1).

¹⁷ *Отчет [виленского] русского общественного собрания за 1908–9 год*, Вильна, 1910(?), с. 1.

¹⁸ *Отчет виленского русского общественного собрания за 1910–1911 год*, с. 1.

logijos atstovai, nors manytina, kad jame galėjo lankytis ir liberalesnių pažiūrų asmenys, kurie vienaip ar kitaip palaikė 1905 m. spalio 17 d. manifestą paskelbtas reformas bei imperinę valdžią. Atsakyti į klausimą, ar tokie asmenys lankėsi „Visuomenės susirinkime“, leistų išsamus klubo narių biografijų tyrimas.

„Visuomenės susirinkimo“ padėtis komplikavosi 1908 m. rudenį, iškilus grėsmei prarasti nuomotas patalpas. Dėl to skubiai kreiptasi į vidaus reikalų ministrą, prašant ilgalaikei nuomai išskirti valstybei priklausantį nenaudojamą pastatą. Tarpininkaujant Vilniaus gubernatoriui Dimitrijui Liubimovui, Vidaus reikalų ministerija sutiko paskirti jai priklausiusį namą Blagoveščenskajos (dab. Dominikonų) gatvėje su sąlyga, kad organizacija jį renovuos savomis lėšomis. Klubo seniūnų pirmininko V. Bogojavlenskio bei gubernijos inžinieriaus A. Sonino pastangomis paimta nemaža banko paskola ir iki 1909 m. gruodžio mėn. pastatas visiškai rekonstruotas. Jis turėjo tapti ne tik „Visuomenės susirinkimo“, bet ir kitų Vilniaus rusų dešinėsios bei valstybininkiškos politinės pakraipos organizacijų susirinkimų vieta, savotiškais „tautos namais“. Jame taip pat prisiglaudė *Виленский вестник* redakcija, dešinėsios pakraipos leidinius spausdinusi tipografija „Rusiškų pradų“ (*Русский почин*), knygynas Rusų pasaulis (*Русский мир*) ir kt. Iškilmingame klubo atidaryme 1909 m. gruodžio 4 d. dalyvavo gubernatorius D. Liubimovas ir visa aukščiausia civilinė ir karinė vietos valdžia. Tautinį klubą Vilniuje telegramomis pasveikino ir ministras pirmininkas Piotras Stolypinas, buvęs Vilniaus generalgubernatorius generolas Konstantinas Kršivickis bei kiti aukšti imperijos pareigūnai¹⁹.

„Visuomenės susirinkimas“ buvo atviras abiejų lyčių atstovams. Moterys čia ypač aktyviai organizuodavo įvairius kultūrinius renginius. Neretai pačios organizatorės demonstravo savo muzikinius, vokalinius ar kitokius talentus. Kai kurios jų (pavyzdžiui, Jelena Dobrianskaja²⁰) 1906 m. pabaigoje pasiūlė, o 1907 m. sausio 10 d. įregistravo „Vilniaus rusių moterų būrelį“ (*Виленский кружок русских женщин*) nuostatus²¹.

¹⁹ Н. Сергеевский, Шесть дней в Вильне, с. 503; Освящение нового помещения „Русского собрания“, *Виленский вестник*, 1942, 1909 12 05; А. Виленец, К открытию нового помещения „Русского общественного собрания“, 4-ое декабря в „Русском собрании“, *ten pat*, 1944, 1909 12 08.

²⁰ Dobrianskių šeima aktyviai dalyvavo Vilniaus rusų visuomeninėje veikloje. Jelenos tėvas Flavijonas Dobrianskis (1848–1919) buvo žymus mokslo populiarintojas, mokytojas, bibliografas, Vilniaus archeografijos komisijos ir Rusų imperatoriškos geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyriaus narys, populiarių turistinių knygų apie Vilnių autorius (*Вильна и ее окрестности* (1883); *Путеводитель по Вильне и ее окрестностям* (1890); *Старая и новая Вильна* (1904)). F. Dobrianskis taip pat buvo aktyvus rusiškumo propagotojas, laikėsi dešiniųjų monarchistinių pažiūrų. Kaip teigta spaudoje, jis taip pat buvo vienas Vilniaus „Rusų susirinkimo“ skyriaus steigėjų (Местная хроника, *Виленский вестник*, 1075, 1907 01 04).

²¹ Д. Лавринович, Русские женские кружки в общественно-политической жизни Вильно и Минска в начале XX века, *Религия и общество–10: сборник научных статей [сборник материалов научных трудов X Международной научно-практической конференции «Религия и общество», г. Могилев, 10–23 марта 2016 г.]*, ред. В. Старостенко, О. Дьяченко, Могилев, 2016, с. 49–52.

Ši organizacija pirmiausia užsiėmė labdaringa ir šviečiamąja veikla, rūpinosi miesto stačiatikių varguomene, neturtingųjų vaikams ir našlaičiams įkūrė prieglaudą (*Ясли*) kartu su religine sekmadienine mokykla, teikė medicininę pagalbą, organizavo labdarinius renginius, kurių pajamas skyrė savo karitatyvinei veiklai, globojo į Vilnių atvykstančius stačiatikių piligrimus, įkūrė darbo paieškų biurą rusų kilmės moterims (t. y. „imperinei rusų tautai“ priklausiusioms rusėms, baltarusėms ir ukrainietėms) ir kt. „Moterų būrelio“ narėmis galėjo tapti stačiatikių, sentikių ar liuteronų konfesijų atstovės²². Organizacijos prestižą rodo tai, kad garbės narėmis tapo įtakingos vietos rusų bendruomenės moterys, kaip, pavyzdžiui: Vilniaus gubernatoriaus D. Liubimovo žmona Liudmila Kauno, o vėliau ir Vilniaus gubernatoriaus Piotro Veriovkino žmona Sofija, buvusio generalgubernatoriaus K. Kršivickio našlė Ema ir kitos²³. Beje, vyrai taip pat galėjo dalyvauti organizacijos veikloje, bet tik kaip nariai rėmėjai²⁴. 1910 m. šioje organizacijoje buvo 55 tikrosios narės, o 1914 m. jų buvo jau 113. Prasidėjus karui rusių moterų būrelis veikė iki pat vokiečių okupacijos. Be šalpos miesto gyventojams ir pabėgėliams, jos taip pat teikė paramą fronte kariaujantiems kariams: 1914 m. gruodį jiems surinkta ir išsiųsta 300 kalėdinių dovanų²⁵.

Kaip minėta, „Visuomenės susirinkimas“ pirmiausia buvo skirtas vidurinei ir aukštesniajai miesto biurokratijai ir inteligentijai. Jis dalinai gyvavo iš gaunamų pajamų organizuojant viešus renginius, loterijas, renkant aukas (kartais jį paremdavo vietinė valdžia, kaip, pavyzdžiui, nedideles sumas labdaringsiems tikslams suteikė Vilniaus gubernatorius D. Liubimovas). Tačiau to nepakako, ir „Visuomenės susirinkimas“ buvo priverstas skolintis iš bankų²⁶. Nepaisant to, Vilniaus rusų elito pastangomis ši organizacija funkcionavo iki pat karo pradžios.

„Visuomenės susirinkimas“ buvo ir naujų grupių organizavimosi vieta. Čia aktyviai bendrauta, diskutuota, tartasi, svarstyta, ieškota bendraminčių, kurtos įvairios ekonominės, kultūrinės ir politinės draugijos, formuoti ankstyvųjų politinių partijų skyriai Vilniuje. Vienos pirmųjų visuomeninių politinių organizacijų buvo „Šiaurės Vakarų rusų večė“ (*Северо Западное русское вече*) ir bendrija „Valstietis“ (*Общество „Крестьянин“*), abi įkurtos 1905 m. gruodį. Plačiau jas aptarsime vėliau, pirma reikia dar paminėti kelias kitas šalia „Visuomenės susirinkimo“ veikusias nuosaikias dešiniąsias organizacijas ir savotiškus tautinius klubus, kaip, pavyzdžiui, nuo bendrijos „Valstietis“ 1908 m. atsi-

²² П., Вильна, *Окраины России*, 8, 1907 02 24, с. 125–126; О. М о д е с т о в, Письмо в редакцию, ten pat, p. 37–38; 1908 08 13–20, p. 528–529.

²³ В „Кружке русских женщин“, *Виленский вестник*, 2887, 1913 01 30.

²⁴ *Отчет виленского кружка русских женщин за 1909 год*, Вильна, 1910; *Денежный отчет виленского кружка русских женщин за 1910 год*, Вильна, 1911.

²⁵ *Отчет виленского кружка русских женщин за 1914 год*, Вильна, 1915, с. 1–4.

²⁶ *Отчет [виленского] русского общественного собрания за 1908–9 год*, с. 2.

skyrusią „Baltarusių draugiją“ (*Белорусское общество*) ir 1911 m. jos įkurtą „Vilniaus baltarusių visuomenės susirinkimą“ (*Виленское белорусское общественное собрание*).

Poreikį turėti atskirą baltarusių organizaciją ir visuomeninį klubą pajuto dalis liberaliau nusiteikusių baltarusių kilmės „zapadnorusistų“. Kitaip nei šios ideologijos rusų atstovai (kuriems atstovavo ir dauguma „Valstiečio“ bendrijos baltarusių kilmės narių), jie baltarusius iš esmės laikė lygiaverčiais trilypės „imperinės rusų“ tautos (rusai, ukrainiečiai (kitai vadinti „malorosais“) ir baltarusiai) nariais²⁷. Dėl to, kad rusų kalba turėjo būti jungiančiu elementu, t. y. imperinių institucijų, mokyklų ir apskritai bendra civilizacine kalba – baltarusių klubo nariai neginčijo. Visgi, jų nuomone, baltarusių etnis identitetas turėjo išlikti bent regioniniu lygiu, o baltarusių kalba kaip fakultatyvinis dalykas galėjo būti dėstoma pradinėse mokyklose, kaip norėjo vietos gyventojai. Tačiau tik rusų kalbos mokėjimas galėjo atverti duris siekiant aukštesnio mokslo bei karjeros. Todėl iš esmės šis klubas buvo ne „tautinis“, bet „imperinis“, o savo įstatais ir veikla nedaug kuo skyrėsi nuo rusų klubo. Čia taip pat organizuoti laisvalaikio, šeimyniniai, literatūriniai, muzikiniai ir kt. vakarai bei šventės; rengtos mokslinės bei kultūrinės šviečiamosios paskaitos, kviesti lektoriai; sudaryta ir išlaikyta klubo biblioteka; steigtos švietimo institucijos; teikta pagalba auklėjant ir mokant mokinius; platinti savo (t. y. „Baltarusių bendrijos“) leidiniai mokyklose ir kitur; įsigyta kilnojamojo turto; organizuoti žaidimai (kortos, šachmatai, šaškės, domino, biliardas, gimnastikos užsiėmimai ir kt.) ir pan.²⁸

„Tikraisiais“ baltarusių klubo nariais galėjo tapti baltarusiai, rusai ir ukrainiečiai, nepaisant jų lyties, religijos, užsiimantys bet kokia veikla. Tai sudarė galimybę į klubą stoti valstybinių ir privačių institucijų tarnautojams. „Nariais lankytojais“ (*члены почету*) galėjo tapti visų tautybių atstovai²⁹. Kitaip nei rusai, „Baltarusių susirinkimas“ neužvėrė durų lenkams, žydams, lietuviams ar kitų tautybių ir religijų atstovams, tačiau nepavyko surasti duomenų, ar tokių kitataučių narių lankytojų buvo.

Nuo pat įkūrimo „Baltarusių susirinkimas“ susidūrė su didžiuliais finansiniais sunkumais. Iš dalies tai lėmė mažas narių skaičius, taigi menkos buvo ir nario mokesčio įplaukos, dar ir nemokamos laiku. Organizacijos būstinė buvo pirklio Aristarcho Pimonovo namo keliuose nuomojamuose kambariuose Jurgio prospekte (dab. Gedimino pr.). Susirinkimo seniūnų tarybą sudarė Vladimiras Liubarskis (pirmininkas), P. Koronkevičius (pirmininko pavaduotojas), A. Smorščkovas ir I. Sivecas (iždininkai) bei sekretoriaus

²⁷ *Собрание имеет целью предоставлять своим членам возможность разумного отдыха, общедоступных и полезных развлечений, а также содействовать национально-культурному объединению белоруссов, великороссов и малороссов, без различия вероисповедания. Район деятельности и местонахождение Собрания и Правления – г. Вильна (Устав виленского белорусского общественного собрания, Вильна, 1911, с. 1).*

²⁸ Ten pat, p. 1–2.

²⁹ Ten pat, p. 6–7.

pareigas ėjęs I. Bindziukas³⁰. 1913 m. pasikeitus susirinkimo seniūnams ir valdybai, tarp naujosios ir senosios valdžios kilo nesutarimų, net tarpusavio bylinėjimasis. Be to, Vilniaus gubernatoriaus P. Veriovkino nurodymu, susirinkimas buvo atskirtas nuo jį įkūrusios „Baltarusių draugijos“, kas dar labiau apsunkino jo finansinę padėtį³¹.

Aktyviausiai Vilniaus rusų nuosaikieji dešinieji veikė visuomeninėse politinėse organizacijose. Kaip minėta, pirmosios jų įsikūrė dar 1905 m. gruodžio mėn., tai buvo „Šiaurės vakarų rusų večė“ ir bendrija „Valstietis“.

„Šiaurės vakarų rusų večė“ (1905–1911)

Idėją sukurti organizaciją, kuri apjungtų visus Šiaurės vakarų krašto rusų gyventojus, pirmą kartą išsakė Vilniaus švietimo apygardos globėjo pavaduotojas Aleksandras V. Beleckis „Tarnybinės šeimos“ klubo susirinkime 1905 m. spalio 30 d. Susirinkimo dalyviai vienbalsiai pritarė šiai minčiai ir sudarė parengiamąją komisiją, į kurią įėjo: A. V. Beleckis, generalgubernatoriaus kanceliarijos vyriausias reikalų tvarkytojas, vėliau Samaros vicegubernatorius ir senatorius Stepanas Beleckis, Vilniaus pašto ir telegrafo vyr. inžinierius A. I. Beleckis, Apskrities teismo narys N. Ridmanas; privačios mokyklos savininkas ir direktorius Semionas Kovaliukas, Polesės geležinkelio kompanijos valdybos narys, inžinierius A. Mejeris, laikinosios komisijos viešosios bibliotekos ir muziejaus narys A. Milovidovas ir kiti³². Kitame susirinkime lapkričio 6 d. į komisiją taip pat buvo pakviesti ir vietinių sentikių atstovai. Tada galutinai apsispręsta dėl organizacijos pavadinimo: vietoje pradžioje siūlyto „Rusų večė“ priimtas „Šiaurės vakarų rusų večė“.

Gruodžio pradžioje parengti įstatai buvo pateikti 87 kūrėjų vertinimui, o Večės tarybą numatyta išrinkti per steigiamąjį posėdį gruodžio 11 d. Tačiau Vilniuje suaktyvėjus revoliucijai, politinėms manifestacijoms ir streikams, padėtis mieste tapo sudėtinga, todėl nuspręsta steigiamąjį posėdį nukelti į gruodžio 26 d. Jame kalbėję oratoriai pabrėžė kultūrinę ir ekonominę Večės svarbą rusų gyventojams. A. V. Beleckis ypač akcentavo organizacijos reikšmę artejančių rinkimų į Pirmąją dūmą kontekste: Večė turėjo įsijungti į rinkimų procedūrų aiškinimą, raginti rinkėjus teisingai atlikti savo pareigą ir kt. Taip pat buvo išrinktas Centrinės tarybos pirmininkas, juo tapo jau minėtas Vilniaus pirklys,

³⁰ 1912–1913 m. „Baltarusių visuomenės susirinkime“ buvo įregistruoti 135 tikrieji nariai ir 2 nariai lankytojai. Kaip matyti iš finansinės ataskaitos, daugiau įplaukų į organizacijos biudžetą buvo ne iš renginių ar nario mokesčių, bet iš baudų, surinktų už narių padarytus nusižengimus (Виленское белорусское общественное собрание, *Отчет расхода и дохода за 1912–1913 год*, Вильна, 1913, с. 1–2).

³¹ В „Беларусском общественном собрании“, *Виленский вестник*, 3004, 1913 06 24.

³² Dauguma Večės steigėjų ir narių priklausė „Tarnybinės šeimos“ (vėliau „Rusų visuomenės susirinkimo“) klubui.

Valstybinio banko ir kitų vietinių imperinių organizacijų narys A. Pimonovas, o jo padėjėjais paskirti Polesės geležinkelių valdybos keleivių skyriaus viršininkas, dvarininkas N. Djakovas ir Vilniaus apskrities komiteto liaudies blaivybės globai narys M. Lvovičius-Kostrica. Taip pat Večė suskirstyta į kelias sekcijas: visuomeninę politinę (vad. A. V. Beleckis), švietimo (vad. geležinkelių mokyklos dėstytojas, inžinierius A. Poltanovas), ekonominę (vad. M. Lvovičius-Kostrica), juridinės pagalbos biurą (vad. M. Egeris) ir biurą rusų žmonių poreikiams tenkinti (vad. Polesės geležinkelių tarnybos telegrafo skyriaus viršininkas, atsargos papulkininkis F. Fidleris)³³. Paskaičiuota, kad steigiamajame susirinkime dalyvavo daugiau kaip 400 žmonių, nors tikrųjų narių sausio mėn. viduryje įregistruota tik 216³⁴.

Jau steigiamajame susirinkime svarstytas svarbus klausimas, ar organizacijai reiktų turėti savo periodinį leidinį. Tuo metu bendrija „Valstietis“ (jos steigėjas ir kartu Večės narys buvo S. Kovaliukas) taip pat rengėsi spausdinti savo leidinį, ieškojo finansų, todėl, kaip buvo pastebėta, antras panašios ideologinės pakraipos leidinys būtų sudaręs konkurenciją. Be to, matyta ir prenumeratorių problema, nes skaitytojų tiek Vilniuje, tiek Šiaurės vakarų krašte galėjo būti per mažai, kad abu leidiniai išsilaikytų. Posėdžio metu taip pat pranešta, kad Vilniuje ką tik atsidaręs ir partijos „Spalio 17-osios sąjunga“ skyrius (*Виленский отдел партии „Союз 17-го октября“*, įkūrėjas Nikolajus Maconas³⁵) irgi siekė turėti savo leidinį. Centrinės tarybos pirmininkas A. Pimonovas siūlė kreiptis į „Valstietį“, kad jis prisijungtų prie Večės ir, bendradarbiaujant su „Spalio 17-osios sąjungos“ (vadinamųjų „oktiabristų“) Vilniaus skyriumi, taip būtų išspręstas spaudos klausimas³⁶. Tačiau šiems planams nebuvo lemta išsipildyti. 1906 m. vasario pradžioje bendrija „Valstietis“ pirmoji pradėjo leisti tokio pat pavadinimo žurnalą, o „oktiabristai“ dėl susiklosčiusių aplinkybių (kurios bus aptartos vėliau) apskritai atsisakė šios idėjos. Galiausiai 1906 m. vasario 19 d. Večė išspausdino savo savaitinio laikraščio *Белая Русь* pirmąjį

³³ Paskutinės dvi sekcijos nebuvo įvardytos Večės įstatuose, todėl jos tikriausiai liko tik popieriuje.

³⁴ Журнал № 4 заседания Центрального Совета союза „Северо-Западное Русское Вече“, состоявшегося Января 16 дня 1906 года, VUB RS, f. F4, b. A754, l. 16ар.

³⁵ Nikolajus Maconas (*Николай Юриевич Мацон, ?*) – inžinierius, liuteronas. Dirbo naujų projektų vykdytoju valstybinės Polesės geležinkelių kompanijos valdyboje, o nuo 1908 m. paskirtas jos Materialinio aprūpinimo skyriaus viršininku. Tuo pat metu jis buvo Imperatoriškos rusų technikos draugijos Vilniaus skyriaus leidžiamo žurnalo redakcijos sekretorius. Aktyvus vietinių nuosaukiųjų dešiniųjų rusų politinių ir visuomeninių organizacijų narys, partijų „Spalio 17-osios sąjunga“ (*Союз 17 октября*) ir „Visos Rusijos nacionalinės sąjungos“ (*Всероссийский национальный союз*) Vilniaus skyrių vienas iš steigėjų. Nuo 1910 m. „Vilniaus rusų visuomeninio susirinkimo“ seniūnas. Jo žmona nuo 1914 m. pradžios išrinkta „Vilniaus rusių moterų būrelio“ pirmininke.

³⁶ Протокол заседания Центрального Совета союза „Северо-Западное Русское Вече“, 30 декабря 1905 года, № 1, VUB RS, f. F4, b. A754, l. 1–6, 9–10 (ko gero, dokumente nurodyta klaidinga data: vietoje gruodžio 30 d. turėtų būti 26 d.).

numerį, kuris leistas iki birželio pradžios ir uždarytas dėl lėšų stygiaus. Večės būstinė buvo A. Pimonovo valdytame name (Blagoveščenskajos ir Dvorcovajos (dab. Dominikonų ir Universiteto) gatvių kampas), kuriame jis išnuomojo organizacijai kelis kambarius.

Večės įstatus įremino organizacijos pasirinktas devizas – „Visiškas pakantumas ir pagarba nuomonėms“ (*Полная терпимость и уважение к мнениям*). Tokia gana neįprasta vykstančios revoliucijos akivaizdoje dvasia buvo sudaryti ir organizacijos įstatai – vienas ankstyviausių „gynybinio“ rusiškojo pakraščių nacionalizmo pavyzdžių³⁷. Svarbiu akcentu laikytas valstybinio rusų pilietiškumo ugdymas. To turėjo būti siekiama šviečiant žmones, steigiant skaityklas ir bibliotekas, pramoginius renginius ir kita. Pilietinis susipratimas buvo neatsiejamas nuo ekonominės gyventojų gerovės kėlimo, vartotojų draugijų steigimo, juridinės, medicininės ir kitokios pagalbos organizavimo ir pan. Večės nariais galėjo tapti visų socialinių grupių asmenys³⁸. Visos šios pastangos turėjo pakelti rusų (ir baltarusių) patriotizmą, kultūrinį ir ekonominį lygį, kad jis prilygtų greta gyvenusių kitataučių lygiui. Kartu čia svarbu paminėti, kad Večės įstatuose niekur neminėtas religinės identifikacijos kriterijus. Tikriausiai tai buvo padaryta sąmoningai, bandant į savo globos sritį įtraukti ir baltarusius katalikus. Be to, tarp Večės narių buvo nemažai liuteronų. Reikia pastebėti, kad religinis tautinis kriterijus buvo daug svarbesnis radikalioms dešiniosioms partijoms, kaip pavyzdžiui, „Rusų tautos sąjunga“ (*Союз русского народа*), kurios skyrius Vilniuje atsidarė 1906 m. pabaigoje ir kuriems „tikras rusas“ buvo tik stačiatikis arba sentikis.

Kaip matyti iš Večės įstatų, tai buvo kultūrinė visuomeninė organizacija, siekusi apjungti kitas nuosaikias dešiniąsias rusiškas Šiaurės vakarų krašto organizacijas. Šio savotiško labiau struktūrinio liberalumo reikėjo vienyti negausias imperinę ideologiją palaikančių inteligentų pajėgas Vilniuje ir Šiaurės vakarų krašte, palaikyti ne tik jų viešinę veiklą, bet kartu demonstruoti kolektyvinį tautinį lojalumą imperinei valdžiai, t. y. sekti 1905 m. spalio 17 d. paskelbtų valstybės reformų vaga. Dėl to užmegzti ir palaikyti santykiai ir su kitomis pagrindinėmis 1906 m. pradžioje Vilniuje veikusiomis dešiniosiomis organizacijomis – jau minėta bendrija „Valstietis“ ir religine Vilniaus stačiatikių „Šv. Dvasios brolija“ (*Св. Духовское братство*).

³⁷ Pirmasis paragrafas skelbė: *Признавая за каждой из отдельных народностей края права на самостоятельное культурное развитие и стоя на почве манифеста 17-го октября 1905 года, Союз 'Северо-Западное Русское Вече' имеет целью – объединение русского населения Северо-Западного Края в видах охраны русских народных интересов в области общественно-политической жизни во всех ее проявлениях, при одновременном стремлении к выяснению, с другими народностями края, общих политических и общественных задач (Устав союза 'Северо-Западное Русское Вече', ten pat, l. 7). Vėliau frazės *общественно-политической* ir *общих политических* nusprešta pakeisti *общественно культурной жизни*, nes pagal įstatymus valstybės tarnautojams buvo draudžiama dalyvauti politinių tikslų turinčių organizacijų veikloje (Журнал № 7 заседания Центрального Совета союза 'Северо-Западное Русское Вече', состоявшегося Января 26 дня 1906 года, ten pat, l. 20v).*

³⁸ Ten pat, l. 7–8.

Nors deklaravo apolitiškumą, pagrindinis Večės politinis partneris buvo N. Macono įsteigtas „oktiabristų“ skyrius. Sveikinimo laiške pastarąjį atidarymo proga (kurio autorius, manytina, galėjo būti Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo archyvaras, Statistikos komiteto ir kitų organizacijų narys Janis (Ivanas) Sprogis) randame šių organizacijų palyginimą. Pirmiausia abiejų grupių atsiradimas sietas su Spalio 17 d. manifesto paskelbimu ir nusistatytais tolerancijos pagrindais. Kaip teigta laiške, joms buvo svetimas religinio ir tautinio išskirtinumo kėlimas bei priešiški santykių su kitomis tautinėmis grupėmis eskalavimas. Večė ir „oktiabristai“ papildė vieni kitus savo funkcijomis: „Spalio 17-osios sąjungos“ politinės programos įgyvendinimui reikėjo susivokusių piliečių, kurių ugdymas per švietimą, aiškinimą, populiarus leidinius buvo vienas svarbiausių Večės uždavinių. Todėl, skatindama imperinį masių pilietiškumą, Večė tuo pat metu ugdė naujus „oktiabristų“ partijos sekėjus. Tačiau tarp abiejų organizacijų būta ir skirtumų. „Oktiabristai“ savo pagrindiniu uždaviniu laikė politinę paskelbtų konstitucinių imperijos pradų apsaugą ir jų praktinį pritaikymą, o Večei pirmiausia rūpėjo „tautinė savignyva“ ir pagalba rusakalbei bendruomenei kultūrinėje ir ekonominėje srityse. Ji buvo „ne politinė organizacija, ne partija, bet bendrija, jei norite – brolija, tik ne religinė, bet dvasinė, apjungianti vieningais požiūriais, interesais ir siekais“. Politiška ją buvo galima vadinti tik ta prasme, kad ji skatino politinį aktyvumą, kaip, pavyzdžiui, dalyvavimą Dūmos rinkimuose, nes nedalyvavimas juose, anot sveikinimo autoriaus, buvo pilietinis nusikaltimas³⁹.

Tačiau nuo pat pradžių Večės veikla strigo. Pirmiausia susidurta su finansiniais sunkumais, ypač remiant jį leistą laikraštį *Белая Русь*. Labai sunkiai sekėsi surasti gerą laikraščio redaktorių, o organizacijos nariai, pasižadėję finansiškai remti leidybą, nevykdė savo pažadų. Problemų kėlė ir laikraščio platinimas, nes Vilniaus laikraščių išnešiotojai (kaip fiksuota Centrinės tarybos posėdžio protokole – lenkai ir žydai) boikotavo šį leidinį. Večė turėjo samdyti savus platintojus, o tai reiškė papildomas išlaidas. Be to, pasitaikydavo, kad *Белая Русь* platintojus sumušdavo kitų laikraščių išnešiotojai⁴⁰. Nesugebant išspręsti susikaupusių problemų, laikraštis nustotas leisti birželio pradžioje, o ir pačios Večės veikla apsiribojo tik nereguliais Centrinės tarybos susirinkimais. Dauguma Večės narių, be savo tiesioginių tarnybinių pareigų, taip pat dalyvavo kitose visuomeninėse, labdaros, religinėse ir politinėse organizacijose, todėl neretai susirinkimuose nesusidarydavo reikiamo balsų skaičiaus sprendimams priimti.

Ieškant išeities iš susidariusios padėties, 1906 m. birželį svarstyta galimybė sujungti savo laikraštį su *Виленский вестник*⁴¹. Tam nepavykus, rugpjūčio mėn. nuspręsta,

³⁹ Приветствие союзу Виленского отдела 17 октября [1906 m. sausio prad.?), ten pat, l. 1.

⁴⁰ Журнал № 11 заседания Центрального Совета союза „Северо-Западное Русское Вече“. 23 февраля 1906 года, ten pat, f. F4, b. A754, l. 27–28v.

⁴¹ Журнал №. 28 заседания Центрального Совета Северо-Западное Русское Вече, состоявшегося 20 июня 1906 г., ten pat, l. 57–58.

kad *Виленский вестник* turi tapti bendru vietos rusų dešiniųjų politinių organizacijų laikraščiu⁴². Rugsėjo mėn. prašyta Vilniaus gubernatoriaus pagalbos šios idėjos įgyvendinimui, siekta įtikinti jį perduoti redaktoriaus kėdę Večės nariui (tuometinis redaktorius V. Čiumikovas, rodos, nepriklausė organizacijai)⁴³. Tačiau galiausiai buvo pasiekta tik tiek, kad vietoje uždarytojo laikraščio gubernatorius sutiko už jau sumokėtus *Белая Русь* numerius prenumeratoriams kompensuoti *Виленский вестник* egzemplioriais⁴⁴. Galiausiai 1906 m. rugsėjo pabaigoje – 1907 m. pradžioje „Šiaurės vakarų rusų večė“ pamažu nustojo funkcionuoti, tačiau oficialus organizacijos likvidavimo aktas sudarytas tik 1911 m. birželio 20 d., o likęs organizacijos archyvas perduotas saugoti Vilniaus viešajai bibliotekai⁴⁵.

Kaip minėta, dar atidarymo metu dauguma Večės narių jau priklausė kitoms dešinišioms organizacijoms, todėl jos nesėkmė tikriausiai nebuvo didelis smūgis imperinei miesto bendruomenei. To meto lietuviškos „Vilniaus žinios“ taip gana tiksliai apibūdino šį naują, po 1905 m. spalio 17 d. manifesto paskelbimo atsiradusį *Zeitgeist*:

Mūsų laikai – organizavimosi laikai. Mūsų laikų ekonomiški ir politiški visuomenės santykiai versta verčia žmones organizuotis. Pavieniam žmogui sunku, o kartais ir visiškai negalima sėkmingai kovoti dabartiniuose visuomenės gyvenimo santykiuose. Ne tik kovoti, bet ir lavintis ir pirmyn žengti galima daug sėkmingiau su pagalba tam tikros organizacijos. Net ir savo darbą, savo amatą žmogus gali atlikti sėkmingiau ir naudingiau visuomenei tiktai susimetęs į tam tikrą kuopą su savo profesijos, savo amato draugais⁴⁶.

Šia prasme 1905–1907 metai buvo intensyviausi kuriant visuomenės organizacijas, diferencijuojantis pagal tautybes, profesijas, religijas, politines pažiūras ir pan. Večės siekis būti universalia rusiškas dešiniąsias grupes ir organizacijas jungiančia sąjunga neišnyko, bet greitai atrado pratęsimą Šiaurės vakarų krašto „oktiabristų“ aplinkoje. Idėja turėti vieną proimperines dešiniąsias, „zapadnorusišką“ ideologiją propaguojančias organizacijas apjungiančią ir jų veiksmus koordinuojančią sąjungą įgavo naują, labiau koncentruotą ir daugiau politiškai angažuatą formą – „Rusų pakraščių sąjungą“ (*Русский окраинный союз*), apie kurią bus kalbama vėliau.

⁴²Протокол заседания комиссии по изданию газеты ‚Белая Русь‘, состоявшегося 16 августа 1906 г., ten pat, l. 59–59ap.

⁴³Его Высокопревосходительству Господину Виленскому, Ковенскому и Гродненскому Генерал-Губернатору [1906 м. rugpjūčio / rugsėjo mėn.?], ten pat, b. A754a, l. 63–64.

⁴⁴Временно управляющий канцелярию виленского, ковенского и гродненского генерал-губернатора, „Милостивый государь Аристарх Моисеевич [Пимонов]“, ten pat, l. 69.

⁴⁵Акт окончательной ликвидации дел и денежных счетов общества ‚Северо-Западное Русское Вече‘ в г. Вильне. 20 июня 1911 г., ten pat, b. A754, l. 73ap.

⁴⁶Vilnius, 27 lapkričio, *Vilniaus žinios*, 204(813), 1907 11 27 (12.10).

Bendrija „Valstietis“ (1905–1915)

Sąlygiškai patvariausia ir ilgiausiai išlikusi Vilniaus visuomeninė politinė organizacija buvo jau minėta bendrija „Valstietis“. Ji įsikūrė 1905 m. gruodžio 1 d. ir veikė maždaug iki vokiečių okupacijos 1915 m. rudenį. Bendrija buvo įsteigta keliomis savaitėmis anksčiau nei Večė, tad dalis jos narių priklausė abiem organizacijoms. Bendrijos įkūrėjai daugiausia buvo Vilniaus valstybinių mokyklų baltarusių kilmės mokytojai, o oficialus steigėjas – jau minėtas privačios progimnazijos Vilniuje savininkas, iš baltarusių valstiečių kilęs mokytojas Semionas Kovaliukas. Organizacijos nuostatos dalinai atspindėjo jos devizę – „Žemės, švietimo ir tiesos“ (*Земли, просвещения и правды*).

Bendrijos ideologija nedaug skyrėsi nuo Večės ir „oktiabristų“: deklaruotas visiškas palaikymas Spalio 17 d. manifesto paskelbtoms valstybės reformoms, pasisakyta už imperijos teritorinį integralumą, visų gyventojų lygybę prieš įstatymus ir pan. Kartu propaguotos ir „zapadnorusizmo“ doktrinos. Vėliau, po 1907 m. rinkimų į Trečiąją dūmą ir 1908 m. skilimo, bendrijos „Valstietis“ ideologija pakrypo labiau link radikaliaus dešinės, o jų leidžiamame žurnale *Крестьянин* pagausėjo antisemitinių ir konservatyvias monarchistines pozicijas palaikančių straipsnių. Visgi organizacija nesuradikalėjo, o po pirmininko S. Kovaliuko nesėkmingo bandymo 1912 m. suformuoti „Vilniaus rusų nacionalinę sąjungą“ (*Виленский русский национальный союз*) ir balotiravimosi į Ketvirtąją dūmą bei dėl to kilusių konfliktų su konservatyvia stačiatikių dvasininkija (apie tai bus kalbama vėliau), Bendrija nebelinko į nacionalizmą ir apskritai atsisakė politizavimo. Iki pat Pirmojo pasaulinio karo pradžios ji liko nuosaiki dešinioji kultūrinė ekonominė organizacija.

Bendrija pirmiausia rūpinosi rusų ir baltarusių valstietija, jos švietimu, ekonominio lygio kėlimu, tautiškumo stiprinimu ir kt. Kitaip nei kitos veikusios dešinėsios politinės partijos ir organizacijos, ji pirmiausia turėjo jungti Šiaurės vakarų gubernijų baltarusių valstietiją ir iš valstiečių kilusius valstybės tarnautojus, nors vadovavimas jai iš esmės liko vilniečių rankose⁴⁷. Tuo pat metu stengtasi į savo gretas patraukti ir kuo daugiau provincinės inteligentijos, ypač mokytojų, kurių dėka turėjo ne tik augti pati organizacija, jų reikėjo ir kaip tarpinės grandies tarp centro ir periferijos. Kaip matyti iš įstatų, Bendrija skelbėsi buvusi atvira visoms krikščioniškoms konfesijoms, bet norintys į ją įstoti privalėjo laikytis organizacijos ideologinių doktrinų⁴⁸. Šio politiškai apriboto konfesinio atvirumo reikėjo planuotai baltarusių katalikų integracijai į „imperinę rusų“ tautą, kas iš esmės buvo vienas pagrindinių visos jos veiklos uždavinių. Atidžiai sekdamą ir teigiamai atsiliepdama apie lietuvių kovą su polonizuota kunigija dėl savo kalbos įvedimo

⁴⁷ К. Бондаренко, Д. Лавринович, *min. veik.*, p. 78.

⁴⁸ *Устав Общества „Крестьянин“* [1905 gruodis], VUB RS, f. F6, b. 857, l. 21–22.

bažnyčiose, Bendrija (ir ne tik ji) laukė palankios progos įvesti rusų kalbą į baltarusių katalikų pamaldas. Ji taip pat konfliktavo ne tik su lenkų nacionalizmu, siekusi integruoti baltarusius į savo sociokultūrinę erdvę, su kairiosiomis politinėmis jėgomis, bet ir su rusų dešiniaisiais radikalais, tvirtinusiais, kad baltarusiai katalikai negali būti „tikrais rusais“, o tik „lenkais“. Tuo pat metu Bendrijos žurnalas *Крестьянин* aršiai puolė baltarusių nacionalizmo pagrindus klojusį laikraštį *Наша Нива* ir jo rėmėjus.

Remiantis spaudoje pasirodžiusiais pranešimais, istoriografijoje dažnai nurodoma, kad nuo 1906 m. pradžios bendrijai „Valstietis“ priklausė apie 500 narių, o vėliau šis skaičius pasiekė 1000. Tačiau, kaip randame organizacijos metinėse ataskaitose, jos narių skaičius buvo daug kuklesnis: 1906 m. Bendrijai priklausė tik 165 tikrieji nariai, o 1907 m. dėl nesumokėtų nario mokesčių ir kitų priežasčių jų skaičius sumažėjo iki 67. Apskritai kaip ir dauguma Vilniaus rusų dešiniųjų draugijų ir partijų skyrių pagrindinė jos veiklos vystymo kliūtis buvo finansų trūkumas ir narių užimtumas tarnybinėse pareigose⁴⁹.

Nors deklaravo savo apolitiškumą, bendrija „Valstietis“ negalėjo nedalyvauti politiniame gyvenime. Tai ypač atsiskleidė per rinkimus į Trečiąją ir Ketvirtąją dūmas. Ji aktyviai reiškėsi priešrinkiminiuose pasitarimuose, formuojant kandidatų į Dūmos rinkėjus sąrašus, o jos lyderiai S. Kovaliukas ir A. Vrucevičius buvo vieni iš partijos „Visos Rusijos nacionalinės sąjungos“ Vilniaus skyriaus įkūrėjų. Jie taip pat dalyvavo keliose dešiniųjų deputacijose pas imperatorių Nikolajų II, aukščiausius imperijos valdininkus ir politikus tam, kad būtų įvestas atskiras rusų rinkėjų cenzas (tai buvo padaryta 1907 m. birželį prieš rinkimus į Trečiąją dūmą), kad valdžia stabdytų baltarusių valstiečių polonizavimą ir pan. Neretai jų partneriai keliant tokius reikalavimus buvo Vilniaus ir Šiaurės vakarų krašto „oktiabristai“.

Kaip minėta, Bendrija skilo 1908 m. antroje pusėje, kai liberalesnė organizacijos narių dalis, vadovaujama Lukiano Solonevičiaus, atsiskyrė ir tais pačiais metais įkūrė „Baltarusių draugiją“ (įstatai patvirtinti 1908 m. lapkričio 8 d.). Viena skilimo priežasčių tapo 1908 m. rugpjūčio 3–4 d. Bendrijos organizuotas Šiaurės vakarų krašto mokytojų suvažiavimas, kuriame siekta nustatyti baltarusių valstiečių švietimo strategiją. Nors žurnale *Крестьянин* teigta, kad susirinkimo deklaracijos priimtos vienbalsiai, tačiau, anot *Виленский вестник*, jame vyko karštos diskusijos, ypač dėl dėstymo baltarusių kalba pradžios mokyklose. Bendrijos ir kitų „zapadnorusizmo“ ideologiją palaikiusiųjų nuomone, baltarusių kalba tebuvo rusų kalbos dialektas, trukdantis valstiečiams pasiekti geresnę išsilavinimą, ir todėl ši kalba netiko mokymui. Dalis mokytojų ir kai kurie liberalesni organizacijos nariai taip nemanė, nors iš esmės sutiko, kad rusų kalba ir kultūra yra aukštesnio „civilizacinio“ lygio⁵⁰.

⁴⁹ *Отчет виленского общества „Крестьянин“ за 1906 и 1907 годы*, Вильна, 1908.

⁵⁰ В обществе „Крестьянин“. Общее собрание, *Крестьянин*, 37–38, 1908 09 23, с. 578–584.

Rugsėjo pradžioje Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarija gavo „Baltarusių draugijos“ įstatus, kuriuos kaip įkūrėjai pasirašė P. Koronkevičius, L. Solonevičius, Kuderskis ir Korenevskis. Anot L. Solonevičiaus, baltarusiams reikėjo jiems atstovaujančios organizacijos, nes baltarusiai buvo tapę „etnografinė žaliava“, kuria naudojami lenkai ir rusai. Jis taip pat teigė, kad šioje etnografinėje grupėje dominavo dvi tėkmės: stačiatikiška ir katalikiška. Bet tik stačiatikiai baltarusiai turėjo tautinę savimonę, o katalikų dalyje dėl lenkų kultūrinės įtakos ji buvo menkai išsivysčiusi ir todėl nebuvo jų aiškiau išreikšto „savito tautinio identiteto“ (*собственное национальное определение*). „Istorinė“ baltarusių inteligentija buvo visiškai polonizavusi, todėl „naujoji“, atsiradusi per paskutinį šimtmetį ir išaugusi Rusijos imperijoje, turėjo imtis atsakomybės už valstietijos tautinės savimonės augimą. Taip pat prisiminta, kad buvo ir trečia tėkmė – separatistinė, vadinamieji „idealistai“ (apie laikraštį *Наша Ніва* susibūrę tautiškai angažuoti baltarusių inteligentai). Visgi, kaip tikėtasi, ateityje baltarusių judėjimas turėjo tapti savarankišku „imperinės tautos“ nariu ir savo ateitimi rūpintis nebijant nei rusifikacijos, nei polonizacijos⁵¹.

Naujoji organizacija iš esmės nedaug skyrėsi nuo Bendrijos, išskyrus tai, kad pripažino baltarusius lygiaverčiais trilypės „imperinės rusų“ tautos nariais, turinčiais savą istoriją ir savą tautinės raidos kelią⁵².

Kaip minėta, šalia „Rusų visuomenės susirinkimo“ 1911 m. „Baltarusių draugija“ Vilniuje įkūrė atskirą baltarusių tautinį klubą – „Baltarusių visuomenės susirinkimą“. Prieš pat karą atidarytas dar vienas klubas – „Vilniaus šeimyninis būrelis“ (*Виленский семейный кружок*, 1914 m. vasario 2 d.), kurio pagrindinis tikslas buvo turiningas šeimyninis bendraminčių laisvalaikis ir tarpusavio pagalba, o jo vadovu išrinktas P. Koronkevičius⁵³. Deja, be trumpos žinutės apie šio klubo atidarymą, kol kas nepavyko rasti daugiau informacijos apie jo narių skaičių ir veiklą.

Tačiau ir „Baltarusių draugija“ nesugebėjo išlaikyti vienybės. 1912 m. ji skilo, pasitraukus vienam pagrindinių jos įkūrėjų L. Solonevičiui ir jį palaikiusiems organizacijos nariams. Viena išėjimo priežasčių buvo „Baltarusių draugijos“ atsisakymas palaikyti S. Kovaliuko ir A. Vrucevičiaus vadovaujamą „Visos Rusijos nacionalinės sąjungos“ Vilniaus skyrių, kuris tuo metu siekė apjungti visas vietines rusų dešiniąsias organizacijas būsimiems rinkimams į Ketvirtąją dūmą⁵⁴. Apie tai bus kalbama vėliau, čia tik reikia

⁵¹ Л. Солоневич, Беларуское общество, *Виленский вестник*, 1574, 1908 09 07; tęsinys: ten pat, 1581, 1908 09 17; ten pat, 1582, 1908 09 18.

⁵² Kūrimosi istorija, įstatai ir tikslai: Эльфи [Л. И в и ц к и й], Вильна, *Окраины России*, 7, 1909 02 14, с. 105–106. Bendrai apie organizaciją: Д. Лавринович, Национальное развитие белорусов в программных документах „Белорусского общества“ (1908–1915 гг.), *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, 27, 2016, с. 157–162.

⁵³ Открытие „Виленского семейного кружка“, *Виленский вестник*, 3197, 1914 02 06.

⁵⁴ Вильна, 8 марта, ten pat, 2618, 1912 03 08.

paminėti, kad kaip atsvara nacionalistams „Baltarusių draugijos“ nariai per rinkimus prisijungė prie mokytojo Vladimiro Liubarskio vadovaujamos nepartinių rinkiminės grupės.

Verta paminėti, kad 1910 m. S. Kovaliuko ir Bendrijos iniciatyva Vilniuje atidarytas pirmasis rusų knygnas „Rusų pasaulis“, veikęs „Rusų visuomenės susirinkimo“ patalpose. Taip pat jis buvo vienas iš Vilniaus nuosaikiųjų dešiniųjų spaustuvės „Rusiški pradai“ akcininkų, kas leido joje spausdinti tiek Bendrijos, tiek ir vėliau įsteigtos „Nacionalinės sąjungos“ leidinius. Tačiau po S. Kovaliuko fiasko vienijant dešiniąsias Vilniaus organizacijas ir balotiruojantis į Ketvirtąją dūmą 1912 m. bei dėl to kilusių konfliktų su „Šv. Dvasios brolija“ Bendrijos veikla apmirė. Žurnalas *Крестьянин* leistas su didelėmis pertraukomis (1913 m. pirmas numeris pasirodė tik lapkričio 1 d.), o kaip matyti iš vėliau spausdintų skelbimų, kuriuose prašyta aukoti rusų tautinio reikalo stiprinimui baltarusių valstietijoje, organizacijos finansinė padėtis buvo prasta⁵⁵.

Tikriausiai dėl 1912 m. patirtų nesėkmių ir pablogėjusios sveikatos S. Kovaliukas atsitraukė iš aktyvios politikos ir pagrindinį dėmesį skyrė bendrijai „Valstietis“. Nuo 1913 m. pabaigos matomi žurnale skelbtų idėjų pokyčiai: daug daugiau dėmesio skiriama žemdirbystės modernizacijai, valstietijos švietimui, jų žemėvaldos gerinimui, sveikatos apsaugai, pasisakyta net už valstiečių emigracijos į JAV legalizavimą ir institucionalizavimą⁵⁶. Paskutiniai žurnalo numeriai pasirodė 1915 m. pradžioje, o organizacija nustojo veikusi vokiečių kariuomenei užėmus kraštą ir S. Kovaliukui pasitraukus gilyn į Rusiją.

Partijos „Spalio 17-osios sąjunga“ Vilniaus skyrius (1906–?)

Liberali dešinioji partija „Spalio 17-osios sąjunga“ (*Союз 17 октября*) susikūrė imperijos centruose Maskvoje ir Peterburge tik paskelbus Nikolajaus II 1905 m. spalio 17 d. manifestą. Kaip matyti iš pavadinimo, ji save tiesiogiai siejo su paskelbtu valstybės valdymo reformavimu, o vienu pagrindinių siekių laikė konstitucinės monarchijos įvedimą Rusijoje. „Oktiabristai“ sparčiai steigė skyrius provincijose, palaikė glaudžius ryšius ir aktyviai formavo partijos ideologinius bei organizacinius postulatus. Pirmieji jos Šiaurės vakarų skyriai įregistruoti 1905 m. pabaigoje – 1906 m. pradžioje.

Siekiant paspartinti partijos programos rengimą bei pasiruošimą rinkimams į Pirmąją dūmą, 1906 m. vasario 8–12 dienomis Maskvoje buvo sušauktas pirmasis visuotinis „oktiabristų“ suvažiavimas. Jo metu dalis delegatų buvo suskirstyti į įvairius

⁵⁵ Правление общества, „Обращение об-ва ‚Крестьянин‘, ten pat, 3092, 1913 10 04; Нашим читателям, *Крестьянин*, 1, 1913 11 01, с. 1–2.

⁵⁶ В обществе ‚Крестьянин‘, ten pat, 2–3, 1913 11 15, с. 11–12.

klausimus analizavusias darbo sekcijas, kurios visuotiniam susirinkimui pateikė savo parengtas rezoliucijas. Tarp šių sekcijų veikė ir vadinamoji Pakraščių komisija, kurios pagrindą sudarė Lenkijos, Šiaurės vakarų, Pietvakarinių ir Pabaltijo gubernijų „oktiabristų“ atstovai. Šios komisijos rezoliucijoje, siekiant apginti pakraščių gubernijų rusų gyventojus, prašyta per partijos Centro komitetą (CK) kreiptis į imperijos aukščiausiąją valdžią, kad būtų pakeistas tuo metu galiojęs rinkimų įstatymas (priimtas 1905 m. gruodžio 11 d.). Rinkimų tvarka, anot rezoliucijos, kenkė Rusijos ir rusų valstybingumo vienybei, neatitiko pakraščių rusų lygiaverčio dalyvavimo su kitomis etninėmis grupėmis rinkimuose į Pirmąją dūmą teisingumo principų. Aiškinta, kad kitataučių dominuojamose vakarinėse gubernijose rusų kandidatai negalėjo sulaukti didesnio palaikymo, o tai buvo neteisinga rusų, kaip pagrindinės valstybinės tautos, atžvilgiu. Todėl komisijos narių nuomone, skubiai reikėjo įvesti proporcingą balsuotojų cenzą pagal tautybę ir tokiu būdu įstatymiškai garantuoti jiems bent vieną Dūmos mandatą iš kiekvienos ne rusų dominuojamos pakraščių gubernijos ir mažiausiai du nuo kiekvienos Lenkijos Karalystės gubernijos. Toks pat principas turėjo būti taikomas ir kitoms kitataučių apgyvendintoms gubernijoms, kaip, pvz., Kaukaze. Šalia to, komisija taip pat įrodinėjo, kad valstybinė rusų kalba buvo bendraimperinis, visus gyventojus jungiantis elementas (nepriklausomai nuo jų tautybės ir gyvenamosios vietos), suteikiantis jiems galimybę tarpusavyje bendrauti, o vietinių kalbų vartojimas mokyklose, valstybinėse institucijose, savivaldose ir kitur privalėjo būti teisiškai reglamentuotas būsimoje Valstybės dūmoje. Partijos CK visiškai pritarė tokiai rekomendacijai, teigdama, kad iki 1906 m. galiojusios nuostatos vienai ar kitai tautai buvo jų kultūrinės ir politinės sprespaudos išraiška. Vieninga įstatymų sistema visiems piliečiams, nepriklausomai nuo jų tautinės, religinės ar kitokios kilmės, turėjo tapti vienu iš reformuotos Rusijos imperijos pagrindų⁵⁷.

Tačiau pirmoji šios rezoliucijos dalis sukėlė audringas diskusijas. Ją pristačius kongreso dalyviams buvo perskaitytas Pakraščių komisijos darbe dalyvavusio kunigaikščio Piotro Volkonskio asmeninis atsiliepimas⁵⁸. Jis iš esmės sutiko su komisijos išreikštu susirūpinimu dėl rusų gyventojų atstovavimo Dūmoje problemų, bet kartu įspėjo,

⁵⁷ Diskusijų protokolai, žr.: *Партия „Союз 17 октября“*, т. 1, с. 137–138. Reikia pastebėti, kad 1996 m. išleistame šaltinių rinkinyje Pakraščių komisijos pateikto nutarimo protokolas nėra identiškas 1906 m. spausdintam tekstui, todėl čia naudotasi tekstu, spausdintu *Резолюции, принятые первым съездом делегатов отделов „Союза 17-ого октября“ и партий, к нему присоединившихся*, s. 1., 1906, с. 4.

⁵⁸ Kunigaikštis Piotras Volkonskis (*Пётр Михайлович Волконский*, 1861–1947) buvo valstybės tarėjas, upatingųjų reikalų tarnautojas prie Teisingumo ministerijos; oktiabristas, Pirmojo „Spalio 17-osios sąjungos“ partijos suvažiavimo dalyvis, tačiau atsisakęs būti įtrauktas į CK; po 1917 m. spalio perversmo emigravo, gyveno Paryžiuje, tyrinėjo katalikybės istoriją Rusijoje. P. Volkonskio broliai Michailas, Aleksandras ir Sergejus – taip pat žymūs to meto, o vėliau ir emigracijos Rusijos politikos, kultūros ir visuomenės veikėjai.

kad tokio reikalavimo palaikymas būtų visiškai nesiskaitymas su kitataučių interesais, kuriems, anot P. Volkonskio, niekas neatstovavo nei Pakraščių komisijoje, nei partijos kongrese. Taip pat nebuvo žinoma vietinių rusų žemvaldžių ir valstiečių nuomonė šiuo klausimu. Be to, reikalavimas rusams suteikti išskirtinį balsavimo cenzą prieštaravo „Spalio 17-osios sąjungos“ įstatams, skelbusiems visų imperijos piliečių lygybę prieš įstatymus. Todėl priėmus siūlomą rezoliuciją, partija mažai kuo skirtusi nuo radikalių monarchistų, kurie reikalavo, kad rinkimų teisę turėtų tik rusai ir tik stačiatikiai. Daugiautėse gubernijose tai sukeltų įtampą ir neapykantą rusų mažumos atžvilgiu. Iš kitos pusės, proporcingo rinkimų cenzo pagal tautybę įvedimas suteiktų teisę tautinėms mažumoms rusiškose gubernijose reikalauti „oktiabristų“ pagalbos siekiant gauti išskirtines teises būti atstovaujamos Dūmoje. Todėl šios rezoliucijos priėmimas, P. Volkonskio nuomone, būtų didžiulė taktinė klaida⁵⁹.

Šią poziciją palaikė ir partijos lyderis Aleksandras Gučkovas. Jis susirinkusiems priminė „oktiabristų“ griežtą opoziciją bet kokiems autonomijų reikalavimus, nes tiek autonomizmas, tiek piliečių politinė priespauda vedė prie imperijos subyrėjimo. Būtent todėl visos Rusijoje gyvenusios tautos turėjo būti lygios prieš įstatymus ir nė viena negalėjo tapti privilegijuota kitų atžvilgiu. Pakraščių rusų reikalavimas gauti išskirtinį cenzą buvo suprantamas, tačiau, A. Gučkovo įsitikinimu, jis pirmiausia atskleidė vis dar nereguliuotą tautinių mažumų statuso ir reprezentacijos problemą, o privilegijuotų teisių suteikimas vienai tautinei grupei gerokai padidintų tautinę nesantaiką etniškai mišriuose regionuose. Todėl suvokiant šios problemos jautrumą ir aktualumą, jos sprendimas galėjo būti diskutuojamas ir sprendžiamas tik Dūmoje, o ne vienašališkai paliekamas imperinės vyriausybės prerogatyvai. A. Gučkovas pažadėjo, kad Dūmoje „oktiabristų“ partija tautinių mažumų politinio atstovavimo klausimą numato kelti kaip vieną pirmųjų ir svarbiausiųjų⁶⁰.

Tačiau pakraščių gubernijų delegatai atkakliai laikėsi savo nuomonės. Vilniaus „oktiabristų“ skyriaus įkūrėjas ir aktyvus kongreso dalyvis N. Maconas įrodinėjo, kad pakraščių rusų gyventojų atstovai reikalauja ne išskirtinių privilegijų, o lygiateisiškumo. Anot jo, šie rusų gyventojai privalo turėti savo atstovus Valstybės dūmoje, nes gyvenant kitataučių apsuptyje jų tautinė ateitis buvo neaiški. N. Maconas retoriškai klausė, ar A. Gučkovo tvirtinimas, jog „oktiabristų“ partija Dūmoje gins rusų mažumų teises, turi pagrindą dar neįvykus rinkimams, ar „Spalio 17-osios sąjunga“ apskritai gaus daugumą Pirmojoje dūmoje ir pan. (Šia prasme N. Maconas buvo teisus, nes „oktiabristų“ rezulta-

⁵⁹ *Партия „Союз 17 октября“*, с. 138–139; taip pat: *1-й всероссийский съезд делегатов „Союза 17го октября“*. 8–12 Февраля 1906 г. Г. Москва, Москва, 1906, с. 29–31.

⁶⁰ *Партия „Союз 17 октября“*, с. 140; *1-й всероссийский съезд делегатов „Союза 17го октября“*, с. 31–32.

tai Pirmosios dūmos rinkimuose buvo menki⁶¹.) Panašią nuomonę išsakė ir kiti pakraščių „oktiabristų“ atstovai⁶². Tačiau nepaisant visų ginčų, pirmame „oktiabristų“ partijos kongrese buvo priimta nuosauki A. Gučkovo, P. Volkonskio ir kitų delegatų palaikyta rezoliucija.

Tokia partijos pozicija visiškai netenkino vakarinių, Pabaltijo gubernijų ir Lenkijos Karalystės „oktiabristų“. Jų baimės buvo visiškai pagrįstos, nes sostinių ir centrinių Rusijos gubernijų inteligentija, anot jų, menkai suvokė susiklosčiusią sudėtingą etnopolitinę situaciją imperijos vakariniuose pakraščiuose, kur aktyviai veikė įvairūs tautiniai judėjimai, kairiosios politinės ir radikalios teroristinės grupuotės, vyravo nuolatinė tautinė ir religinė įtampa ir pan. Vietiniai ne rusų kilmės gyventojai neretai šalia gyvenančių rusų mažumą tapatino su nekenčiama imperine valdžia. Be to, nemaža dalis vakarinių ir Pabaltijo gubernijų nepriklausė stačiatikių konfesinei erdvei. Nuo seno dominavusi religinė (savi)identifikacija XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje papildė aštriai segreguojančiu tautiniu kriterijumi, o tai dar labiau išryškino imperinės valdžios ir jos nuo seno proteguotų rusų stačiatikių svetimumą šiame regione⁶³.

Tad nenuostabu, kad su revoliucijos atnešta suirute ir 1905 m. spalio 17 d. manifesto paskelbtomis laisvėmis bei reformomis Vilniaus „oktiabristų“ lyderis N. Maconas bei kiti Šiaurės vakarų gubernijų nuosaukios dešinės politinės srovės atstovai pajuto aiškia grėsmę ne tik valstybės integralumui, monarchijai, „rusiškumui“ ir rusų mažumai, bet ir sau patiems. Spalio manifestui oficialiai panaikinus kone tradiciniu tapusį vyriausybės protekcionizmą, vietinės rusų, taip pat stačiatikių ir sentikių bendruomenės privalėjo greitai persitvarkyti, surasti naujus išgyvenimo ir savisaugos būdus. Suvokta, kad pakraščių gubernijų dešiniųjų ir / ar monarchistų politinis atstovavimas Valstybės dūmoje beveik neįmanomas dėl mažo rusų rinkėjų skaičiaus, dalis kurių rėmė kairiąsias ir konstitucinių

⁶¹ Plačiau apie rusų balsuotojų kurijos įvedimą žr.: К. Бондаренко, Борьба за Госдуму. Идеология русских монархических партий и их белорусских представительств в выборных кампаниях начала XX века, *Беларуская думка*, 4, 2015, с. 89–93; Д. Лавринович, Борьба за изменение системы выборов Государственного Совета в Западных губерниях Российской империи (1906–1911), *Российские и славянские исследования: сборник научных трудов*, ред. А. Сальков и др., Минск, 2015, с. 82–88; to paties, Борьба за изменение системы выборов в Государственную Думу на территории западных губерний Российской империи (1906–1907), *Таврические чтения 2015*, ред. А. Николаев, Санкт-Петербург, 2015, с. 55–63.

⁶² *Партия „Союз 17 октября“*, с. 140–141; *1-й всероссийский съезд делегатов „Союза 17го октября“*, с. 32.

⁶³ Žr., pvz., П. К. [Платон Кулаковский], Гонение на русских старообрядцев в Литве, *Окраины России*, 5, 1906, с. 81–83. Įdomu pastebėti, kad Šiaurės vakarų krašto sentikiai pirmieji susiorganizavo ir siuntė savo deputaciją pas imperatorių ir aukščiausią imperinę valdžią (1906 m. vasario 21 d.), kad pastarieji juos apsaugotų nuo „įsisiūbavusios tautinės-religinės prievartos“ krašte. Pagal to laiko statistinius duomenis, Šiaurės vakarų krašte gyveno 199 241 sentikis (Vilniaus gub. 25 465; Kauno – 27 977; Gardino – 650; Minsko – 17 648; Vitebsko – 98 618; Mogiliavo – 28 839), o Vilniaus mieste jų buvo įregistruota 2291 (Хроника, ten pat, 18 (1906), p. 313).

demokratų (kadetų) partijas, o svarbiausia – dėl kitataučių tautinių judėjimų priešiško imperinių dešiniųjų ideologijai. Bandymai surasti paramą „oktiabristų“ partijoje nedavė norimų rezultatų, nors tai buvo bene vienintelė tuo metu buvusi pakraščių gubernijų nuosaikijai imperinei inteligentijai priimtina politinė srovė. Susidarius tokiai situacijai, dalis vakarinių, Pabaltijo gubernijų ir Lenkijos Karalystės „oktiabristų“ ir juos rėmusių organizacijų krypo link griežtesnio rusiškojo nacionalizmo, kuris bent ideologiniu lygiu juos iš dalies suartino su tuo metu itin populiaria radikalia monarchistine „Rusų tautos sąjunga“. Baltarusiškose gubernijose per rinkimus į dūmas nuosaikieji ir radikalūs dešinieji vienaip ar kitaip surasdavo bendrą kalbą, o Vilniuje tokio suartėjimo nepavyko pasiekti nė vienu rinkimų metu. Apie tai bus kalbama vėliau.

Nerimas dėl to, kad neturi politinės reprezentacijos Dūmoje, vertė pakraščių „oktiabristus“ nepaisyti 1906 m. vasario pradžioje partijos priimtų sprendimų. Šiuo atžvilgiu vienas aktyviausių buvo Vilniaus skyrius, kuris praėjus savaitei po kongreso pabaigos nusprendė su Vilniaus generalgubernatoriaus pagalba kreiptis į vyriausybę ir taip bandyti gauti atskiro Vilniaus rusų deputato vietą Pirmojoje dūmoje⁶⁴. Be to, vasario 20 d. Vilniuje įvyko opozicinių pakraščių gubernijų „oktiabristų“ susirinkimas, kuriame dalyvavo atstovai iš Vilniaus, Minsko, Varšuvos, Rygos ir Jurjevo (Tartu) skyrių, taip pat jau minėtos „Šiaurės Vakarų rusų večės“ nariai. Susirinkimui vadovavo N. Maconas, o pagrindinė svarstyta tema – rinkimai į būsimąją Valstybės dūmą ir specialios pakraščių „oktiabristų“ organizacijos sukūrimas. Diskusijose prieita prie bendros nuomonės, kad nors „rusų“ tautybė kiekybiškai dominuoja visose vakarinėse gubernijose (turėta omenyje oficiali rusų tautybė – rusai, baltarusiai ir ukrainiečiai), rinkimus vis vien laimėtų „mažuma“, t. y. lenkai dvarininkai katalikai, kurie dėl savo tvirtų tarpusavio ryšių ir įtakos valstiečiams surinktų balsų daugumą⁶⁵. Todėl, nepaisydami partijos kongrese priimto sprendimo, Vilniaus pakraščių „oktiabristų“ susirinkimo dalyviai nutarė pirmiausia nusiųsti deputaciją pas Nikolajų II prašyti monarcho išspręsti susidariusią problemą ir suteikti teisę pakraščių gubernijų rusų rinkėjams rinkti savo delegatus. Tame pačiame susirinkime diskutuota apie poreikį įsteigti naują organizaciją, į kurią autonominiemis teisėmis galėtų įstoti visos pakraščių konservatyvios, monarchistinės ir apskritai dešinėsios rusų grupės⁶⁶.

1906 m. kovo 9 d. imperatoriui buvo pristatyta „Rusijos žmonių iš vakarinių gubernijų“ delegacija, kuri jam įteikė parengtą prašymą Šiaurės vakarų krašte įvesti kurijinę rinkimų sistemą pagal tautybes. Vilniaus „oktiabristams“ delegacijoje atstovavo F. Fidleris (taip pat atstovavęs ir Večei). Memorandume siūlyta atskiru įsakymu įvesti rinkimą po vieną rusų Dūmos delegatą nuo kiekvienos baltarusiškos gubernijos bei padidinti Šiaurės

⁶⁴ К. Бондаренко, Д. Лавринович, min. veik., p. 71.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ Ten pat, p. 72.

vakarų atstovų skaičių Valstybės taryboje (*Государственный совет*). Imperatoriaus nurodymu, prašymas buvo perduotas svarstyti Ypatingajam pasitarimui, kuriam vadovavo Valstybės tarybos pirmininkas D. Sokolskis. Iš esmės pritarlama delegacijos pateiktiems reikalavimams, aukščiausioji valdžios institucija visgi jį atmetė, motyvuodama, kad rinkimų įstatymo keitimas prieš pat rinkimus į Dūmą pavėluotas ir todėl negalimas⁶⁷.

Net ir po šios nesėkmės pakraščių gubernijų „oktiabristai“ toliau rašė viešas peticijas, siuntė delegacijas pas aukštus valdžios atstovus, kad tik paveiktų aukščiausiosios imperinės valdžios pozicijas. Tačiau ir šie bandymai nuėjo veltui. „Spalio 17-osios sąjungos“ CK žinojo apie partinės disciplinos pažeidimus. Svarstyta išmesti aktyviausius „oktiabristus“ iš partijos, tačiau nuspręsta palikti šį klausimą kitam partiniam kongresui. Galiausiai nė vienas pakraščių skyrių nebuvo uždarytas ir toliau dalyvavo „oktiabristų“ veikloje⁶⁸.

Kaip matyti, vakarinių ir kitų kitataučių dominuojamų gubernijų „oktiabristų“ veikla ir siekiai skyrėsi nuo jų partijos itin išreikštu nacionalizmu. Apie tai bus kalbama vėliau, čia reikia paminėti, kad nepaisant įvairių transformacijų, imperinė partija „Spalio 17-osios sąjunga“ sėkmingiausiai veikė per rinkimus į Trečiąją dūmą, kai dar prieš jiems įvykstant, 1907 m. birželio 3 d., buvo galiausiai patvirtinti nauji rinkimų įstatymai, kuriuose rusų kurija atskirta nuo kitų tautybių balsuotojų. Tačiau, nors ir laimėjusi nemažą Dūmos vietų skaičių, partija nesugebėjo tapti įtakingesne politine jėga ir greitai jos populiarumas smuko. 1913 m. gruodį, Ketvirtosios dūmos metu, „oktiabristų“ frakcija skilo. Jos dešinysis sparnas iš pradžių suartėjo su nacionalistų frakcija (veikusia nuo 1908 m.), o vėliau susijungė su iš jos išaugusia „Visos Rusijos nacionaline sąjunga“, kas iš esmės buvo logiška pasekmė, nes abi grupės kėlė panašius politinius siekius⁶⁹. Be to, svarbu pažymėti, kad naujoji „Nacionalinė sąjunga“ gimė vakarinių gubernijų (ypač Pietvakarių) imperinės nacionalistiškai nusiteikusių inteligentijos terpėje, todėl Šiaurės vakarų gubernijų ir Vilniaus „oktiabristams“ galiausiai atsirado jų politinę ideologiją atitinkanti partinė institucija⁷⁰.

Tačiau iki „Nacionalinės sąjungos“ Vilniuje atsiradimo 1912 m. vietiniai „oktiabristai“ ir juos palaikiusi imperinė inteligentija pabandė sukurti savo ir kitų imperijos pakraščių gubernijų nuosaikių dešiniųjų pasaulėžiūrą atitinkančią politinę organizaciją.

⁶⁷ Обзорение событий и окрайная жизнь, *Окраины России*, 1, 1906, с. 13–15; Обзорение событий и окрайная жизнь, *ten pat*, 2, 1906, p. 37.

⁶⁸ К. Бондаренко, Д. Лавринович, *min. veik.*, p. 72–73.

⁶⁹ Д. Позднеев, Сближение националистов с октябристами, *Виленский вестник*, 3148, 1913 12 05.

⁷⁰ Plačiau: Д. Коцюбинский, *Русский национализм в начале XX в.*; С. Санькова, *Русская партия в России*.

„Pakraščių rusų sąjunga“ (1906–1908)

Nors konkretesnių duomenų apie „Pakraščių rusų sąjungos“ (*Русский окраинный союз*) įkūrimą surasti nepavyko, tačiau, manytina, tai buvo 1906 m. pradžioje vykusių Vakarų krašto „oktibristų“ ir partijos centro bei tais pačiais metais nustojusios veikti „Šiaurės Vakarų rusų večės“ konfliktų pasekmė. Aktyviausieji Vilniaus ir Minsko „oktibristai“ nusprendė pasukti sava kryptimi, o ne laikytis „Spalio 17-osios sąjungos“ atsargių pozicijų ar gana abstrakčių Večės kultūrinių, ekonominių ir politinių pagrindų. Vienas paskutinių pastarosios veiksmų buvo naujo pakraščių gubernijų „oktibristų“ susirinkimo paskelbimas. 1906 m. rudenį Večės vardu išsiuntinėti pakvietimai Varšuvos, Minsko, Rygos ir Jurjevo (Tartu) „oktibristų“ skyriams, kuriuose šaukta į bendrą pasitarimą, įvyksiantį spalio 7–9 d. Vilniaus „Rusų visuomenės susirinkimo“ salėje. Anot skelbimo spaudoje, pagrindiniu diskusijų klausimu numatytas naujos „pakraščių rusų tautinės sąjungos“ (*русского окраинного национального союза*) įkūrimas⁷¹.

Paskirtą dieną Vilniuje susirinko „oktibristų“ atstovai iš Minsko, Vitebsko, Gardino, Kauno, Varšuvos ir Pabaltijo gubernijų. Susirinkimui pirmininkavo Minsko „oktibristų“ lyderis, laikraščio *Минское слово* redaktorius, antro rango atsargos jūrų kapitonas Gustavas Šmidas (įdomu pastebėti, kad jis, kaip ir N. Maconas, buvo liuteronų tikėjimo). Diskutuota apie lenkų ir žydų organizacijų spaudimą rusams, apie paramos iš centrinės Rusijos gubernijų ir imperijos valdžios nebuvimą, nes, anot susirinkusiųjų, pirmieji nesuprato tautinių konfliktų pakraščių gubernijose, o antrieji to nenorėjo suprasti arba pasidavė kitataučių įtakai. Todėl dešiniajai imperinei inteligentijai reikėjo pačiai organizotis ir kovoti su priešininkais jungiantis į naują „Pakraščių rusų sąjungą“. Nuspręsta, kad organizacijos centras bus Vilniuje, o skyriai bus atidaryti visuose Vakarų krašto miestuose. Dalyviai parengė kreipimąsi į vietos valdžią dėl naujos sąjungos įstatų įregistravimo⁷², išsiuntė memorandumą ministrui pirmininkui P. Stolypinui, kuriame ir vėl reikalavo įvesti rinkimų tautinį cenzą, paskirti nuolatinius rusų atstovus nuo Vakarinių, Pabaltijo gubernijų ir Lenkijos dūmoje, ir Valstybės Taryboje ir kt.⁷³

1907 m. sausio 17 d. (kitur nurodyta sausio 16 d.) sąjungos nuostatai buvo patvirtinti Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijoje. Pakraščių sąjunga skelbėsi tapsianti jungiamąja grandimi rusų valstybingumui ir tautiškumui vakarų gubernijose puoselėti. Tai turėjo būti pasiekta veikiant keliomis kryptimis: apjungti pakraščių gubernijų rusų gyventojus tautiniu pagrindu ir atstovauti jų interesams, atstovauti jiems valdžios organuose (vyriausybėje, Valstybės taryboje, Dūmoje ir kitur) bei informuoti plačiuosius

⁷¹ Из Вильны, *Окраины России*, 32, 1906, с. 531.

⁷² Т., Вильна, ten pat, p. 548–549.

⁷³ Хроника, ten pat, 38, 1906, p. 647–648 (ištrauka iš priimtojo dokumento).

Rusijos gyventojų sluoksnius apie rusų tautinių reikalų padėtį. Po kreipimusi ir įstatais pasirašė organizacijos įkūrėjai: Jurjevo (Tartu) universiteto Medicinos fakulteto dekanas, profesorius Vasilijus Kurčinskis, inžinierius Aleksandras Bezpalčevas (Kaunas), privatus patikėtinis prie Minsko apskrities teismo Ivanas Čigiriovas bei G. Šmidas (Minskas) ir N. Maconas (Vilnius)⁷⁴.

Anot įstatų, naujoji organizacija turėjo tapti savotišku „skėčiu“ įvairioms dešinio-sioms (nuosaikioms ir dalinai radikalioms) monarchistinėms organizacijoms ne tik Šiaurės vakarų krašte, bet ir Pabaltijo gubernijose. Svarbiausiomis centrinėmis organizacijos institucijomis laikyti gubernijų komitetai, kurie prieš juos oficialiai įkuriant buvo suformuoti Vilniuje, Minske, Gardine, Vitebske, Jurjeve (Tartu), Kaune ir kitur. Taip pat organizacija neįvedė griežtų narystės apribojimų pagal amžių ar lytį, tačiau į ją nebuvo priimami paaugliai, teismo sprendimais suvaržyti asmenys ir mokiniai⁷⁵. Beje, gubernijų komitetai turėjo steigtis ne administraciniuose centruose, bet ten, kur „rusų tautinė savimonė buvo stipriausia“, kaip antai, vietoje Rygos Pabaltijo gubernijų centru tapo Jurjevas (Tartu)⁷⁶.

Iki oficialaus „Pakraščių sąjungos“ atidarymo 1907 m. vasario 2 d. Vilniuje įvykusiame koordinaciniame susirinkime taip pat buvo aptarta jos veiklos strategija. Aiškinta, kad aukščiausios vietinės imperinės valdžios politiką transliavusios imperinės institucijos daugiausia buvo sukompromituotos Vilniaus generalgubernatoriumi paskyrus Piotrą Sviatopolką-Mirskį. Jo nuolaidžiavimai pakeitė rusišką valdymo trajektoriją palankesne kitataučiams, todėl, kaip aiškinta, rusai patys turėjo perimti ir vykdyti pakraščių politiką, gintis nuo kitataučių. Nepaisant to, jis kartu padarė ir savotišką paslaugą rusų pakraščių visuomenei, nes pabudino ją savam tautiniam keliui. Visgi po 1905 m. spalio 17 d. atidarytos rusiškos tautinės įstaigos ir organizacijos veikė padrikai, be aiškaus tikslo, nebuvo koordinacijos. Tad „Pakraščių sąjunga“ turėjo tapti tokia nukreipiančia, tautiškumą, pilietiškumą ugdančia ir tautinę rusų savignyją formuojančia institucija⁷⁷.

Nors sąjunga oficialiai turėjo pradėti veikti 1907 m. vasario 18 d., dėl organizacinių trikdžių atidarymas įvyko tik kovo 25 d. „Pakraščių sąjungos“ pirmininku išrinktas N. Maconas; sekretoriais paskirti miesto valstybinių mokyklų mokytojai A. Vrucevičius ir Vladimiras Kontoras, o išdininku – Valstybinės turtų valdybos Vilniaus skyriaus buhalteris Ivanas Savčenko. Steigiamasis posėdis įvyko „Rusų visuomenės susirinkimo“ patalpose. Iškilmingose kalbose daugiausia dėmesio skirta baltarusiams, akcentuota jų

⁷⁴ Местная хроника, *Виленский вестник*, 1076, 1907 01 05(17); Местная хроника, ten pat, 1085, 1907 01 17(30); Устав Русского окраинного союза (1907 г.), К. Бондаренко, Д. Лавринович, мин. veik., p. 198–200.

⁷⁵ Эльфи [Л. Ф. Ивицкий], Из Вильны, *Окраины России*, 11, 1907 03 17, с. 174–175; К. Бондаренко, Д. Лавринович, мин. veik., p. 74.

⁷⁶ Д. Б., Вильна, *Окраины России*, 6, 1907, с. 91–92.

⁷⁷ Ten pat.

rusiška, o ne lenkiška kultūrinė priklausomybė. Taip pat, kaip buvo įprasta dešiniųjų susirinkimuose, „Pakraščių sąjungos“ vardu išsiųstos protesto telegramos aukštiems valstybės pareigūnams (Ministrų tarybos ir Dūmos pirmininkams bei atskirai Dūmos nariui Ivanui Sozonovičiui), kuriose pareikštas neigiamas pakraščių gubernijų dešiniųjų rusų organizacijų požiūris į lenkų autonomistų reikalavimus Dūmoje sujungti Šiaurės vakarų kraštą su Lenkija⁷⁸.

Antrajame susirinkime, įvykusiame gegužės mėn., „Pakraščių sąjungos“ Centrinis komitetas atsiskaitė už trijų mėnesių organizacijos veiklą, kuri daugiausia reiškėsi atsisaukimų spausdinimu, propagandinių brošiūrų platinimu, bandymais pakviesti žymesnius dešiniųjų pažiūrų mokslo pasaulio atstovus skaityti viešas paskaitas apie rusiškąją Šiaurės vakarų krašto istoriją (minėta, jog dėl šių paskaitų tartasi su garsiu Peterburgo slavistu Platonu Kulakovskiu⁷⁹) ir kt. Sąjunga atidarė kelis vietinius skyrius (Rukainiuose, Ašmenoje ir Dysnoje), suartėta su kitomis Vilniuje veikusiomis dešinėsios ideologijos organizacijomis: Vilniaus „Šv. Dvasios brolija“, bendrija „Valstietis“ ir radikalias „Rusų tautos sąjungos“ Vilniaus skyriumi (įkurta 1906 m. gruodžio pabaigoje). Taip pat skųstasi, kad finansiniai sunkumai neleido naujai organizacijai nemokamai platinti savo leidinių, kas komplikavo platesnę dešiniųjų idėjų sklaidą visuomenėje⁸⁰.

Tačiau kaip ir daugumoje dešiniųjų rusiškų organizacijų po pirmųjų energingos veiklos mėnesių susidurta su vienu didžiausių sunkumų – Vilniaus, o ir apskritai Šiaurės vakarų krašto visuomenės politiniu inertiškumu. Be aktyvesnių miestų inteligentų (kurių dauguma buvo mokytojai), dešiniųjų propaganda labai lėtai didino jų sekėjų skaičių. Šiek tiek sėkmingiau „Pakraščių sąjungos“ idėjos propagautos stačiatikių baltarusių gyvena-

⁷⁸ Вильна, ten pat, 13, 1907 03 21, p. 207–208. Reikia paminėti ir buvusius nesutarimus dėl „Pakraščių sąjungos“ centrinės būstinės Vilniuje. Dauguma iš svetur atvykusių „oktiabristų“ (ypač iš Varšuvos) protestavo dėl vietos. Po ilgų diskusijų buvo nuspręsta ateityje perkelti būstinę į Peterburgą, kaip teigta, šalia aukščiausių valstybės institucijų. Organizacijos centro buvimas sostinėje taip pat suteiktų jai daugiau prestižo (Эльфи [Л. Ф. И в и ц к и й], Вильна, ten pat, 14, 1907 04 07, p. 224). Tačiau šis persikraustymas neįvyko, o 1908 m. pavasarį Peterburge atsidarė nauja „Pakraščių rusų draugija“ (*Русское окраинное общество*), į kurią greitai įsiliejo ir „Pakraščių sąjungos“ skyriai.

⁷⁹ Platonas Kulakovskis (*Платон Андреевич Кулаковский*, 1848–1913) – garsus slavistas, rašytojas, dešinėsios pakraipos politikas. Gimė Panevėžyje šventiko šeimoje, mokėsi Vilniaus gimnazijoje, studijavo istoriją ir filologiją Maskvos universitete, per Ivaną Aksakovą prisijungė prie slavofilų judėjimo. Tyrinėjo vakarų slavus, dirbo Prahoje, Liubline, Zagrebe, Varšuvos universitete ir kitur; buvo laikomas Rusijos imperijos Vakarų krašto ekspertu. Redagavo laikraštį *Правительственный вестник*, priklausė „Rusų susirinkimo“ organizacijai, vienas iš Peterburgo „Pakraščių rusų draugijos“ kūrėjų ir žurnalo „Окраины России“ redaktorių. Mirė 1913 m. Peterburge. P. Kulakovskio brolis Julijonas (*Юлиан Андреевич Кулаковский*, 1855–1919) taip pat buvo žymus to meto filologas, vertėjas, antikinės istorijos specialistas, archeologas, publicistas ir pedagogas.

⁸⁰ В обществах и собраниях. Второе общее собрание виленского отдела русского окраинного союза, *Виленский вестник*, 1196, 1907 05 29.

moje provincijoje. Manytina, kad organizacija galėjo patraukti ir dalies vietos sentikių simpatijas, tačiau konkretesnių duomenų apie tai nerasta. Visgi, kaip rašyta periodinėje spaudoje, kiekvieną pirmadienį vykę Centrinės tarybos posėdžiai buvo bemaž vienintelė visos organizacijos veikla⁸¹. Vilniaus rusų nuosaikūs dešinieji kiek daugiau buvo matomi viešojoje erdvėje, dažniausiai tai buvo susiję su nuo seno buvusiais konfliktais tarp rusų, lenkų bei žydų. Retkarčiais skelbtos oficialios reakcijos apie kasdieniniame gyvenime pasitaikiusius tautinius incidentus, kaip antai, „Pakraščių sąjungos“ Vilniaus gubernijos komiteto atviras laiškas „Greitosios pagalbos“ draugijai, kuriame skųstasi lenkų kilmės daktaru, atsisakiusiu gydyti sunkią ligonę, nes šalia jos budėjo stačiatikių šventikas⁸². Tačiau tai buvo daugiau išimtyų nei tendencija.

Intensyviausios veiklos laikotarpiu vyko rinkimai į Trečiąją dūmą (1907 m. spalį), kai ypač aktualus tapo Vilniaus ir kitų Šiaurės vakarų gubernijų rusų bendruomenės balsų konsolidacijos klausimas. Paleidus Antrąją dūmą ir priėmus naują rinkimų įstatymą (1907 m. birželio 3 d.), rusų balsuotojų kurija (beje, suformuota ne tautiniu, bet konfesiniu principu, į kurią įėjo stačiatikiai, sentikiai ir liuteronai) buvo atskirta nuo likusių krašto balsuotojų. Pagrindiniai dešiniųjų politiniai oponentai Vilniuje buvo konstituciniai demokratai, arba kadetai (vadinti „progresistais“) ir kairiosios partijos. Vilniaus gubernijos rusų rinkėjams suteikta teisė deleguoti tris naujos Dūmos narius⁸³. Stengiantis konsoliduoti dešiniųjų balsus, birželio 14 d. Vilniaus „Rusų visuomenės susirinkimo“ salėje „Pakraščių sąjungos“ iniciatyva sušauktas pirmasis priešrinkiminis susitikimas. N. Maconas įvadinėje kalboje trumpai paaiškino naujojo įstatymo svarbą atstovaujant baltarusių ir rusų interesams. Kalbėta, kad Vilniuje jau veikė dar vienas priešrinkiminis komitetas (tikriausiai kadetų), dėl to N. Maconas ragino dešiniuosius paskubėti formuoti savąjį ir pradėti priešrinkiminę agitaciją. Siūlymas, kad priešrinkiminį komitetą sudarytų visa „Pakraščių sąjungos“ Centrinė taryba, iš pradžių buvo atmestas, nes dauguma jos narių teisinosi negalį imtis šio darbo dėl per didelio užimtumo tarnybinėse pareigose. Po ginčų visgi pavyko suformuoti laikiną rinkimų komitetą, sudarytą iš įvairių partijų atstovų. Jam pavesta: 1) padėti miesto valdybai (upravai) sudaryti kuo tikslesnį Vilniaus rusų rinkėjų kurijos sąrašą; 2) užmegzti ryšius su visais Vilniaus gubernijos rusų rinkėjais; 3) parengti antrą rusų rinkėjų susirinkimą tam, kad būtų išrinktas nuolatinis rinkimų komitetas, ir apsvarstyti būsimus dešiniųjų kandidatus. Laikinojo rinkimų komiteto pirmininku sutiko būti N. Maconas, jo padėjėju – gubernijos Karinės prievolės atstovybės narys Jevgenijus

⁸¹ Эльфи [Л. Ф. И в и ц к и й], Вильна, *Окраины России*, 21, 1907 05 26, с. 329.

⁸² Губернский комитет виленского отдела русского крайнего союза, Открытое письмо обществу ‚Скорой помощи‘, *Виленский вестник*, 1207, 1907 06 13.

⁸³ О порядке избрания членов Государственной Думы от русского населения Виленской и Ковенской губернии, *Крестьянин*, 22, 1907 07 09, с. 344–347.

Krylovas, sekretoriais – generalgubernatoriaus kanceliarijos tarnautojas Aleksandras Konas ir stačiatikių Lietuvos ir Vilniaus arkivyskupijos kanceliarijos sekretorius, vyrų dvasinės mokyklos dėstytojas Michailas Vrublevskis⁸⁴. Birželio 22 d. laikinasis rinkimų komitetas paskelbė atsišaukimą į Vilniaus rusų rinkėjus⁸⁵.

Tačiau jau kitą dieną po dešiniųjų susirinkimo *Виленский вестник* laikraštyje atsišaukimu į rinkėjus kreipėsi iki tol nežinoma „nepartinių grupė“, vadovaujama Vilniaus moterų gimnazijos mokytojo V. Liubarskio. Apeliuodamas į laisvą rinkėjų valią, pasisakydamas prieš partijų prievartą balsuoti tik už jų numatytus asmenis, „Rusų nepartinių rinkiminis komitetas“ (*Русский внепартийный избирательный комитет*) kvietė rinkėjus išsakyti savo nuomonę apie jų pačių pageidaujamus Vilniaus atstovus Dūmoje⁸⁶.

Netikėta konkurencija sutrikdė „Pakraščių sąjungos“ konstruotą trapų dešiniųjų frontą prieš kadetus ir kairiuosius (kitataučiai, kaip minėta, balsavo atskiroje rinkimų kurijoje ir nesudarė konkurencijos rusams). Nors nepartiniai skelbėsi nepriklausą jokiai politinei srovei, tačiau savo pažiūras jie visgi identifikavo kaip centristines, pasisakydami už nuosaikų, liberalų rusišką nacionalizmą, Spalio 17 d. manifesto paskelbtų konstitucinių imperijos pertvarkų palaikymą, valstybės teritorijos vieningumą ir kt. Tuo pat metu savo oponentais jie atvirai įvardijo ne tik kairiuosius, bet ir dešiniuosius radikalus (pirmiausia „Rusų tautos sąjungą“). Nepartiniai aiškino, kad dauguma Vilniaus rusų rinkėjų buvo ne radikalių, o „nuosaikių progresyvinių“ pažiūrų ir todėl kvietė juos dėtis prie jų komiteto⁸⁷.

Dėl atviro nepartinių puolimo prieš „Rusų tautos sąjungą“, o per ją ir kitas konservatyvias religines organizacijas, kurių įtakingiausia buvo „Šv. Dvasios brolija“, „Pakraščių sąjunga“ atsidūrė keblioje padėtyje. Todėl prieš pirmąjį visuotinį Vilniaus rusų rinkėjų susitikimą, kaip skelbta spaudoje, centro dešinės politiniame spektre išryškėjo trys politiniai centrai: dešinysis (formuotas „Rusų tautos sąjungos“), centrinis („Pakraščių sąjunga“) ir „kairysis“ (nepartinių rinkimų komitetas). Žinant bendrą žmonių pasyvumą, kaip spėta, laimėti turėjo tie, kurie energingiau vykdys agitacinę kampaniją ir pažadės rinkėjams tai, ką jie nori išgirsti⁸⁸.

Liepos 8 d. Geležinkeliečių klube įvyko ilgai lauktas visų Vilniaus rusų rinkėjų susirinkimas, organizuotas ne „Pakraščių sąjungos“, bet nepartinių komiteto. Jame dalyvavo tiek laikinojo rinkimų komiteto atstovai kartu su pirmininku N. Maconu, tiek radikalių dešiniųjų atstovai, tiek ir nepartiniai. Susirinkimui pirmininkavo M. Lvovičius-Kostrica,

⁸⁴ В обществах и собраниях. Первое предвыборное собрание русских избирателей, *Виленский вестник*, 1210, 1907 06 16; Временный избирательный комитет, Русские избиратели, *Крестьянин*, 21, 1907 06 26, с. 323.

⁸⁵ Временный избирательный комитет, Русские избиратели!, *Виленский вестник*, 1215, 1907 06 22.

⁸⁶ Русский внепартийный избирательный комитет, Русские избиратели!, ten pat, 1209, 1907 06 15.

⁸⁷ Местная хроника, ten pat, 1216, 1907 06 23.

⁸⁸ Авичь, Кого выбирать, ten pat, 1222, 1907 07 01.

sekretoriavo P. Koronkevičius. Pirmasis ilgą kalbą pasakė V. Liubarskis. Jis pareiškė savo įsitikinimą, kad Vilniaus rusų bendruomenė nepalaiko nei kairės, nei dešinės, o jų pažiūros yra centristinės. V. Liubarskio kalboje taip pat atsispindėjo nuosaikios „zapadnorusistinės“ tendencijos, imperijos integralumo palaikymas, griežtas nusistatymas prieš kadetų propaguotą respublikonizmą, federalizmą, o pagrindiniais rusų priešais Šiaurės vakarų gubernijose jis įvardijo lenkus ir lenkų dvarininkiją. Iš esmės V. Liubarskio „centristinių“ pažiūrų postulatai beveik nesiskyrė nuo „Pakraščių sąjungos“ ideologijos. Jis to ir neslėpė, nes nematė kliūčių jungtis su N. Macono vadovaujamu laikinuoju priešrinkiminiu komitetu. Tačiau nepartiniais buvo visiškai nepriimtina, kad komitete buvo radikalių monarchistų⁸⁹. Galiausiai nuspręsta susijungti ir suformuoti nuolatinį rinkiminį komitetą, kas tapo įmanoma, kai karštai diskutuodami „Rusų tautos sąjungos“ atstovai atsakė toliau dalyvauti „Pakraščių sąjungos“ laikinojo komiteto veikoje. Radikalai sudarė atskirą rinkimų komitetą ir išskėlė savus kandidatus⁹⁰. Tad per šį susirinkimą buvo sudarytas naujas nuosaikios pakraipos nepartinių Vilniaus rusų rinkėjų komitetas (*Комитет внепартийных умеренного направления русских избирателей г. Вильны*)⁹¹.

Nesigilinant į jungtinio komiteto veiklą, verta pasakyti, kad apskritai „Rusų tautos sąjunga“ vedė daug aktyvesnę rinkiminę agitaciją. Kitaip nei nuosaikieji ir nepartiniai, Vilniuje leistas jų ideologijai atstovaujantis periodinis leidinys *Морская волна* – tikriausiai vienas labiausiai antisemitinių ir „juodašimtininkiškų“ laikraščių mieste ir Šiaurės vakarų krašte⁹². Radikalai skelbėsi atstovaujant „realios politikos“ kursui (*Realpolitik*), gindami stačiatikius valstiečius nuo lenkų dvarininkų, kovodami su žydų ekonominiu dominavimu ir pan. O sprendžiant iš *Виленский вестник* spausdintų nuosaikiųjų ir nepartinių jungtinio komiteto susirinkimų protokolų, pagrindinis jo užsiėmimas buvo vien organizacinė veikla ir jos derinimas su kitais Vilniaus gubernijos rusų rinkėjų komitetais. Išskyrus atsišaukimo į rinkėjus paskelbimą, kuriame lakoniškai kviesta išrinkti tinkamus kandidatus, iš esmės jie nieko daugiau nenuveikė⁹³. Konkretesne agitacine ar kitokia su

⁸⁹ Susirinkime paskelbtas sąrašas, kuriame, be V. Liubarskio ir M. Lvovičiaus-Kostricos, buvo: Vilniaus gub. akcizo valdybos vyr. revizorius Antonas Patrovas; Polesės geležinkelių kontrolės darbuotojas Akimas Kuderskis; tos pačios įstaigos buhalterio padėjėjas Fiodoras Deškinas; Vilniaus apskrities teismo notaras Emanuelis Božinskis-Božko; Vilniaus miesto dūmos narys Gavriila Rodzevičius ir miestietis K. Fedulovas.

⁹⁰ Kitose Šiaurės vakarų krašto vietose (daugiausia baltarusių gyvenamame krašte) dešiniosios jėgos sugebėjo surasti bendrą kalbą ir į rinkimus ėjo jungtiniu frontu.

⁹¹ П. К., Собрание русских избирателей, *Виленский вестник*, 1229, 1907 07 10; К., Собрание русских избирателей, ten pat, 1230, 1907 07 11; П., Вильна, *Окраины России*, 27–28, 1907 07 07–14, с. 420–421.

⁹² Nelabai aišku, ar šis radikalus laikraštis buvo tiesiogiai susijęs su „Rusų tautos sąjungos“ Vilniaus skyriumi.

⁹³ Виленский внепартийный избирательный комитет, Русские избиратели виленской губернии, *Виленский вестник*, 1257, 1907 08 12; Заседание русского внепартийного избирательного комитета, ten pat.

rinkėjais susijusia veikla, kokią vykdė „Rusų tautos sąjunga“, jie neužsiėmė, tikriausiai per daug pasitikėdami rinkėjų sąmoningumu ir supratingumu. Kita galima tokio menko aktyvumo priežastis galėjo būti komiteto narių indiferencija, ypač kai agitacijos laikas sutapo su vasaros atostogomis. Nenuostabu, kad iki rugsėjo vidurio jie taip ir neapsisprendė, kas kandidatuos į Dūmą. Spauldoje spėta, kad kandidatais galėjo tapti A. Beleckis, A. Vrucevičius, N. Maconas ir V. Liubarskis⁹⁴. Tačiau vadovaudamasis demokratiškumo ir laisvos valios principais, jungtinis komitetas kvietė pačius rinkėjus siūlyti kandidatus visuotiniam svarstymui⁹⁵.

Prieš numatytą antrąjį visuotinį Vilniaus rusų rinkėjų susirinkimą rugsėjo 8–9 d. nepartinis komitetas pradėjo skelbti spaudoje savo narių parengtas programas–paaiškinimus įvairiais aktualiais klausimais, kaip antai: zemstų steigimo, švietimo, teismų ir kt. Žydų teisių sulyginimo projekte pasisakyta ir už leidimą jiems gyventi visoje imperijos teritorijoje (projekto autorius A. Patrovas)⁹⁶. Antrasis susirinkimas pritraukė apie 600 dalyvių, tarp kurių buvo visų politinių srovių (išskyrus kairiuosius) atstovų. Tiek radikalūs dešinieji, tiek kadetai galėjo išsakyti savo nuomones vienu ar kitu klausimu, kas, suprantama, tik dar labiau užtęsė svarstymus. Didesnių teisių žydams suteikimo klausimas sukėlė ypač daug ginčų. Audringai protestuodamas iš susirinkimo pasišalino „Rusų tautos sąjungos“ Vilniaus gubernijos skyriaus vadovas, Polesės geležinkelių kontrolierius Vasilijus Lizinas. Kiti dešiniųjų (tarp jų ir „Pakraščių sąjungos“) atstovai taip pat nebuvo linkę suteikti visų teisių žydams ir kaltino juos vykdomu revoliuciniu teroru, krikščionių engimu ir pan. Galiausiai balsuojant buvo išrinkti trys nepartiniai kandidatai: A. Stankevičius, V. Liubarskis ir F. Fidleris⁹⁷.

Dėl nepriimtinių pozicijų ir apskritai per didelio susirinkimo liberalumo N. Macono vadovaujami „Pakraščių sąjungos“ atstovai pasitraukė iš sąjungos su nepartiniais. Po kelių dienų (rugsėjo 15 d.) jie sukvietė atskirą nuosaikių dešiniųjų grupių ir organizacijų susitikimą, kuriame, be „Pakraščių sąjungos“, dalyvavo „oktiabristų“, bendrijos „Valstietis“, „Šv. Dvasios brolijos“ ir „Imperatoriumi Aleksandriui III atminti skirtos istorinio švietimo mylėtojų draugijos“ (*Общество ревнителей исторического просвещения в память Императора Александра III*) atstovai. Kartu jie sudarė savo sąrašą: A. Vrucevičius, Polikarpas Byvalkevičius ir Georgijus Zamyslovskis⁹⁸. Pastebėtina, kad paskuti-

⁹⁴ В. Васильев, Из Вильны, *Окраины России*, 31–32, 1907 08 04–11, с. 464–465.

⁹⁵ Русский внепартийный избирательный комитет, *Виленский вестник*, 1276, 1907 09 06.

⁹⁶ Положения, принятые виленским русским внепартийным избирательным комитетом, ten pat, 1277, 1907 09 07.

⁹⁷ П. К., Собрание русских избирателей, ten pat, 1279, 1907 09 11; straipsnio tęsiniai: ten pat, 1280, 1907 09 12; ten pat, 1281, 1907 09 13); В., Вильна, *Окраины России*, 37–38, 1907 09 15–22, с. 540–541.

⁹⁸ Ten pat.

nysis buvo „Šv. Dvasios brolijos“ remiamas „Rusų tautos sąjungos“ narys, garsėjęs savo radikaliomis dešinišiomis ir antisemitinėmis pažiūromis.

Rugsėjo 25 d. vykusiame naujame Vilniaus dešiniųjų politinių organizacijų susitikime („Rusų tautos sąjunga“, „Pakraščių sąjunga“, „oktiabristai“ ir bendrija „Valstietis“) bandyta suderinti kandidatų sąrašus ir į rinkimus eiti vienu frontu. Bendrai nuspręsta tik dėl G. Zamyslovskio, o dėl kitų karštai diskutuota. Radikalai atkakliai laikėsi savo sąrašo nario O. Andrejevo ir tik dalinai sutiko paremti P. Byvalkevičių⁹⁹. „Pakraščių sąjunga“ siūlė remti jų deleguotą A. Vrucevičių ir iš esmės sutiko su O. Andrejevo kandidatūra. Tačiau daugumai nė vienas iš šių kandidatų nebuvo priimtinas; grasinta atsiskirti nuo koalicijos ir vėl sudaryti atskirus sąrašus. Vykstant ginčams mažesnę paramą turėję P. Škotas („Rusų tautos sąjunga“) ir P. Byvalkevičius („Pakraščių sąjunga“) atsiėmė savo kandidatūras, kad būtų lengviau apsispręsti. Tad galiausiai nutarta remti A. Vrucevičių ir O. Andrejevą. Kitą dieną vykusiuose kandidatų į balsuotojus rinkimuose pakankamai balsų gavo tik G. Zamyslovskis, o antrajam kandidatui išrinkti paskirta papildoma spalio 6 d.¹⁰⁰ Po ilgų diskusijų ir ginčų rinkimus į Trečiąją dūmą nuo Vilniaus rusų rinkėjų kurijos laimėjo du radikalios „Rusų tautos sąjungos“ nariai: G. Zamyslovskis ir šventikas A. Veraksinas¹⁰¹.

Pasibaigus rinkimams, Vilniaus rusų dešiniųjų organizacijų veikla apmirė. Išskyrus laisvalaikio renginius „Rusų visuomenės susirikimo“ klube bei iš dalies „Rusų tautos sąjungos“ vykdytus savotiškus bandymus sudaryti ekonominę konkurenciją vietos žydams ir lenkams¹⁰², kaip teigta spaudoje, dauguma Vilniaus bei Šiaurės vakarų krašto rusų dešiniųjų organizacijų gyvavo tik popieriuje¹⁰³.

⁹⁹ Apskritai Vilniaus „Rusų tautos sąjungos“ skyrius savo priešais laikė visus nuosaikius dešiniuosius. Jų nuomone, buvo tik vienas kelias – stiprinti monarchizmą. Todėl Dūma galėjo būti tik imperatoriaus valią pildančia institucija (С п е т а т о р, К выборам, *Морская волна*, 17, 1907 09 15).

¹⁰⁰ Эльфи [Л. Ф. И в и ц к и й], Вильна, *Украины России*, 40, 1907 10 06, с. 578–579.

¹⁰¹ То paties, Из Северо-Западного края, ten pat, 43, 1907 10 27, p. 624–625. Prieš tai įvykusio nepartinio rinkimų komiteto organizuotoje Vilniaus rusų rinkėjų apklausoje daugiausia balsų atiduota už Vrucevičių (97), Byvalkevičių (78) ir Zamyslovskį (77). Andrejevas gavo tik 38 (Местная хроника, *Виленский вестник*, 1286, 1907 09 20). Šventikas O. Veraksinas, Glubokoje miestelio (dab. *Глыбокае*, Baltarusija) „Rusų tautos sąjungos“ skyriaus pirmininkas, išrinktas nuo Vilniaus gubernijos.

¹⁰² „Rusų tautos sąjungos“ Vilniaus skyriui pavyko atidaryti kelias arbatines, suburti gana stiprias stačiatikių amatininkų (ypač siuvėjų) arteles ir per savo turimus ryšius Vilniaus karinėje intendanturoje gauti nemažus užsakymus siūti apatinius kareivių rūbus. 1908 m. jie taip pat įkūrė „Rusų prekybos ir pramonės draugiją“ (*Русское торгово-промышленное общество*) (П. Г., Отголоски из Вильны. IV, *Украины России*, 29–30, 1909 07 18–25, с. 435–437; О ч е в и д е ц, Праздник Союза Русского Народа, *Морская волна*, 34, 1908 05 03; Общее собрание членов Виленского губернского отдела Союза Русского Народа, ten pat, 45, 1909 03 09).

¹⁰³ Kaip taikliai pastebėjo vienas „Rusijos pakraščių“ korespondentų: *История всех здешних* [Vilniaus – V. P.] *русских общественных затей одна и та же: сначала долгие хлопоты, споры, волокита, потом*

Tuo pat metu 1908 m. vasario 17 d. Peterburge įsikūrusi „Pakraščių rusų draugija“ (*Русское окраинное общество*) bei anksčiau jos pradėtas leisti žurnalas *Окраины России* iš esmės atkartoją „Pakraščių sąjungos“ deklarotas funkcijas (kurių ši ir šiaip nevykdė)¹⁰⁴. 1908 m. gegužę Peterburgo „Pakraščių draugija“ plačiais autonominiiais pagrindais inkorporavo „Pakraščių sąjungos“ skyrius Šiaurės vakarų krašte, Pabaltijo gubernijose ir Lenkijos Karalystėje¹⁰⁵. Tačiau nuo pat sukūrimo Peterburgo organizacijos pagrindinė veikla buvo informacijos apie tautinius ir religinius konfliktus imperijos daugiatautiniuose pakraščiuose (Vakarų gubernijose, Lenkijoje, Suomijoje, Kaukaze ir kitur) rinkimas ir sklaida. Oficialiai ji neatidarinėjo savų skyrių provincijose, tačiau turėjo gana platų *Окраины России* žurnalo korespondentų tinklą. „Pakraščių sąjungos“ leidinys buvo uždarytas 1912 m. pabaigoje po rinkimų į Ketvirtąją dūmą ir nacionalistinės partijos „Visos Rusijos nacionalinė sąjunga“ iškilimo.

Vilniaus „Rusų nacionalinė sąjunga“ (1912–1914)

Nesimatė beveik jokios prie Peterburgo „Pakraščių draugijos“ prisijungusios Vilniaus „Pakraščių sąjungos“ veiklos. Spaudoje tik retkarčiais pasirodydavo žinučių apie Centrinės tarybos posėdžius, platesnės informacijos apie juose svarstytus klausimus nepateikta. Konfliktai tarp Vilniaus dešiniųjų organizacijų nesibaigė ir po rinkimų į Trečią dūmą, tačiau nenustota vilties jas visas apjungti. Pamažu kristalizavosi Vilniaus nuosaikiųjų dešiniųjų ideologija. Kaip minėta, nuo 1906 m. pradžios, o ypač nuo maždaug 1910 m. tarp jų sustiprėjo nacionalizmas. Kitaip nei radikali dešinė ji daug mažiau akcentavo religinę rusiškumo pusę, bet labiau kreipė dėmesį į valstybinę imperinę (net pilietinę) tautą bei įstatymų viršenybę visų gyventojų atžvilgiu. Didžiulę įtaką šios ideologijos ir politinės krypties išsivystymui turėjo ministras pirmininkas P. Stolypinas, daug metų praleidęs Šiaurės vakarų krašte. Net būdamas vienoje aukščiausių vyriausybinių pozicijų jis dažnai lankydavosi valdomame Kalnaberžės dvare (Kėdainių raj.), kur gyveno jo šeima.

Manytina, kad rusų nacionalistų judėjimo atsiradimą Vilniuje sąlygojo kelios priežastys. Pirmiausia, smukęs „Spalio 17-osios sąjungos“ populiarumas ir paramos jai iš

торжественное открытие с обедами, балами, речами, телеграммами, затем несколько лет жизни и, наконец, медленная смерть от руки самих же учредителей (Идь., Вильна, *Окраины России*, 10, 1910 03 06, с. 152).

¹⁰⁴ Plačiau apie „Rusų pakraščių draugiją“: К. Б о н д а р е н к о, Русское окраинное общество: возникновение, политические цели и задачи, *Романовские чтения: сборник трудов международной научной конференции, Могилев, 21 октября 2004 г.*, ред. О. Дьяченко, Могилев, 2005, с. 27–34.

¹⁰⁵ В окраинном союзе, *Виленский вестник*, 1581, 1908 09 17.

aukščiausios imperinės valdžios netekimas. Kaip minėta anksčiau, nuo pat pradžių Šiaurės vakarų krašto „oktiabristai“ buvo labiau linkę į nacionalizmą dėl krašte vykusios kovos prieš lenkų kultūrinį ir žydų ekonominį dominavimą. Tačiau nesugebant išgryninti „rusiškumo“ parametrų ir laviruojant tarp tautiškumo, religijos ir valstybininkiškumo, pakraščių „oktiabristai“ negalėjo apsispręsti, kurie kriterijai leistų įtraukti daugiau gyventojų (pirmiausia, žinoma, baltarusius) į jų „rusų tautos“ modelį. Tokios problemos iš esmės neturėjo radikalai, tačiau jų pozicijų silpnumas atsiskleidė dėl krašto daugiataetiškumo ir daugiakonfesiškumo. Tuo metu nei vietinė „Pakraščių sąjunga“, nei Peterburgo „Pakraščių draugija“ nesugebėjo garantuoti ilgalaikio politinio konsensuso, nes iš esmės jos nebuvo politiškai angažuotos organizacijos.

Kita priežastis, sustiprinusi rusiškąjį valstybinį nacionalizmą Šiaurės vakarų krašte ir Vilniuje, buvo partijos „Visos Rusijos nacionalinės sąjungos“ (*Всероссийский национальный союз*) susikūrimas. Ji akcentavo daugiau modernųjį ir sekuliarųjį tautiškumą, ir mažiau konfesinius skirtumus, antilenkiškumą bei antižydiškumą¹⁰⁶. Dar 1908 m. ši politinė organizacija buvo įkurta kaip parlamentinė frakcija ir atstovavo daugiau sekuliariojo modernaus imperinio nacionalizmo ideologijai. Ji oficialiai skelbė devizą: „Rusija rusams ir visoms rusų valstybės tautoms, kurios organiškai susiliejo su rusų tauta ir laiko Rusiją savo tėvyne“ (*Россия для русских и для всех народностей русского государства, которые органически слились с русским народом и считают Россию своим отечеством*). Tai buvo gerokai sušvelnintas kai kurių siūlyto „Rusija – rusams“ variantas¹⁰⁷.

Vilniaus skyriaus įkūrimui įtakos turėjo ir P. Stolypino asmenybė, pagarba kuriai ypač išaugo po jo nužudymo Kijeve. 1911 m. rugsėjo 18 d. bendrijos „Valstietis“ leidžiamame žurnale jis vadintas „Dievo siųstu gelbėtoju“, apsaugojusiu Rusiją nuo revoliucijos ir pažadinusiu rusų nacionalinius jausmus. Todėl 1912 m. vasario 19 d. įvykęs „Visos Rusijos nacionalinės sąjungos“ suvažiavimas paskatino Šiaurės vakarų krašto ir Vilniaus dešiniuosius (buvusius „oktiabristus“ ir juos palaikiusius) judėti šia linkme¹⁰⁸. Keitėsi ir retorika, pasigirdo daug stipresnių, prieš imperijai nelojalius kitataučius nukreiptų nacionalistinių pasisakymų¹⁰⁹.

1912 m. vasario 23 d. oficialiai įregistruotas, o kovo 30 d. iškilmingai atidarytas Vilniaus „Rusų nacionalinės sąjungos“ (*Русский национальный союз*) skyrius, tarp kurio įkūrėjų buvo bendrijos „Valstietis“ pirmininkas S. Kovaliukas ir daugelio Vilniaus nuosakiųjų dešiniųjų organizacijų narys N. Maconas. Kaip ir ankstesnės organizacijos

¹⁰⁶ Отголоски национального съезда, ten pat, 2610, 1912 02 28.

¹⁰⁷ Всероссийский национальный союз, ten pat, 1498, 1908 06 07.

¹⁰⁸ С. А к и м о в, Националисты, *Крестьянин*, 10, 1912 03 05, с. 148–150.

¹⁰⁹ С. А к и м о в, Пора!, ten pat, 11, 1912 03 12, p. 162–163.

„Nacionalinė sąjunga“ savo pagrindine užduotimi laikė visų rusiškų dešiniųjų organizacijų suvienijimą artėjant rinkimams į Ketvirtąjį dūmą¹¹⁰.

Steigiamajame susirinkime pirmininkavęs N. Maconas kaip svarbų uždavinį pažymėjo baltarusių katalikų atitraukimą nuo lenkų kultūrinės įtakos bei jų apsaugą nuo žydų ekonominio dominavimo. Kiti oratoriai (A. Vrucevičius, S. Kovaliukas, L. Solonevičius) taip pat analizavo įvairias su baltarusiais susijusias temas¹¹¹. Į susirinkimą atvykęs Trečio-sios dūmos narys V. Tyčininas atkreipė dėmesį, kad lenkų kunigai ypač sėkmingai polonizavo baltarusių katalikus dėstydami tikybą lenkiškai, nes katalikams bandyta įteigti, kad jų tikybos kalba yra lenkų, nors namuose jie šnekėjo baltarusiškai ar rusiškai. Todėl, jo nuomone, „Nacionalinė sąjunga“ turėjo derinti savo veiklą su stačiatikių brolijomis, propagavusiomis rusiškumą ir stačiatikybę. P. Byvalkevičius savo ruožtu pabrėžė, kad naujoji organizacija išreiškė naujosios rusų visuomenės nuomonę. To, anot jo, nebuvo anksčiau, nes visuomenė sekė valdančiųjų sluoksnių nustatytu keliu. O dabar ji turėjo perimti kontrolę į savo rankas ir pasitikėti tik savo jėgomis. Visi Vilniaus rusai turėjo vienyti telkiami rusiškumo ir valstybininkiškumo idėjų, palaikyti monarchiją. Steigiamasis susirinkimas į „Nacionalinės sąjungos“ Vilniaus skyriaus pirmininko vietą paskyrė S. Kovaliuką, o jo pavaduotoju tapo N. Maconas. Valdybos nariais paskirti Vilniaus švietimo apygardos mokyklų apskrities inspektorius A. Pigulevskis, Marijos vardo mokyklos direktorius Lavrovas, Vilniaus švietimo apygardos globėjo kanceliarijos vadovas Dimitrijus Dvorgialo, du Vilniaus stačiatikių šventikai, du parapinių mokyklų mokytojai ir kiti¹¹².

Iš esmės „Nacionalinė sąjunga“ siekė to paties, ką prieš kelerius metus bandė įgyvendinti „Pakraščių sąjunga“. Naujos organizacijos įstatuose skelbta, kad ji savo užduotimi laiko vietinės rusų visuomenės apjungimą, siekiant išsaugoti Rusijos nacionalinį paveldą krašte – tikėjimą, kalbą, tautiškumą – bei sustiprinti dvasinius ir kultūrinius ryšius su centrine Rusija. Pagrindinės sąjungos doktrinos buvo: Rusijos imperijos vienybė ir nedalomumas bei viešpatavimas joje rusų tautybės; sustiprinimas rusiško valstybingumo, kurio centre buvo monarcho valdžia kartu su Dūma; rusų kalbos dominavimas visose valstybinėse, visuomeninėse ir privačiose mokyklose, bei tik rusų kalbos vartojimas visose vyriausybėse ir visuomeninėse institucijose; siekiamybė dabartiniuose įstatymuose įvesti pataisas, kuriomis būtų saugomas rusų valstybingumas ir tautiškumas Vakarų gubernijose; pagalba rusų gyventojams ekonominėje kovoje su kitataučiais; sumažinimas galimybių pasinaudoti sąžinės laisvės įstatymu, kuris ypač taikytas religinėje ir tautinėje kovoje atitraukiant Šiaurės vakarų krašto rusų gyventojus nuo jų „rusiškų pradų“. Daugu-

¹¹⁰ Вильна, 25 февраля, *Виленский вестник*, 2608, 1912 02 25.

¹¹¹ П. Б. [П. Бывалькевич], *Отголоски, Украины России*, 12–13, 1912 03 24–31, с. 183–185.

¹¹² Д., *Русский национальный союз, Крестьянин*, 15, 1912 04 16, с. 227–229; Б. [П. Бывалькевич], *Отголоски, Украины России*, 14, 1912 04 07, с. 209–210.

ma numatomų kelių šiems tikslams pasiekti atkartojo ankstesnių organizacijų strategijas: įvairiapusė pagalba rusų gyventojams, patriotizmo ugdymas, santykių su kitomis krašto dešinišiomis organizacijomis palaikymas ir kt.

Žinoma, pirmoji užduotis buvo pasirengimas artėjantiems rinkimams į Ketvirtąją dūmą. „Nacionalinei sąjungai“ reikėjo surasti būdų paveikti valstybės tarnautojų pasaulėžiūrą, nes iki to meto jie daugiausia atspindėjo ne savo nuomonę, o savo viršininkų, ypač gubernatoriaus, išreikštus norus. Todėl ji planavo atitraukti tarnautojus nuo biurokratinių institucijų ir iš jų formuoti savarankišką, savo tikslus suprantančią, patriotiškai nacionalistišką dešiniųjų pažiūrų Vilniaus rusų visuomenę.

Ieškodama paramos rusų tautiniams reikalams Šiaurės vakarų krašte ir informavimui apie esamą padėtį prieš artėjančius rinkimus, balandžio 17 d. Vilniaus „Nacionalinė sąjunga“ nusiuntė delegaciją į Peterburgą. Vyko S. Kovaliukas, A. Vrucevičius ir L. Solonevičius. Peterburge prie jų prisijungė Gardino „Šv. Sofijos stačiatikių brolijos“ deleguotas žurnalo *Окраины России* redaktorius P. Byvalkevičius, bei nuo Minsko gub. išrinkti Trečiosios dūmos nariai: protojerejus Juraškevičius ir I. Pavlovičius¹¹³. Dešiniųjų spaudoje jie buvo vadinami „baltarusių delegacija“, nes visi buvo baltarusių kilmės. Jie siekė išaiškinti Peterburgo aukštiems valdininkams ir organizacijoms, kad Šiaurės vakarų kraštas yra rusiškas, o baltarusių kalba – rusų, o ne lenkų. Delegatai pateikė atsivežtą memorandumą, kuriame teigta, kad pagal 1905 m. balandžio 17 d. įstatymo 14 paragrafą tikybos pamokos mokyklose turi būti dėstomos vietinėmis kalbomis. Problema buvo, kad kalba identifikuota pagal tėvų namuose vartotos kalbos deklaraciją. Kadangi katalikams buvo įteigta, kad jų religija „lenkiška“, nemažai baltarusių savo gimtąja kalba įvardijo lenkų. Tokią politiką, anot memorandumo, rėmė ne tik kunigija, bet ir aukščiausioji krašto valdžia. Delegatų nuomone, tai buvo klaidinga, nes religiniai dalykai mokyklose bei pamaldos bažnyčiose Šiaurės vakarų krašto gyventojams pirmiausia turėjo vykti rusų (baltarusiams) arba lietuvių kalbomis ir tik su nedidelėmis išimtimis lenkų ten, kur daugumą sudarė lenkakalbiai¹¹⁴.

Balandžio 17 d. atvykusiuosius ir juos lydiniusius priėmė vidaus reikalų ministras. Kitą dieną juos priėmė švietimo ministras ir jo pavaduotojas, 19 d. lankytasi pas Neslaviškų religijų departamento direktorių, vidaus reikalų ministro pavaduotoją ir kitus aukštus imperijos valdininkus. Be to, kiekvieną vakarą jie skaitė pranešimus nacionalistų, monarchistų ir kitų dešiniųjų pakraipų organizacijų susirinkimuose bei klubuose (pvz.: „Pakraščių draugijoje“, „Vakarų rusų draugijoje“ (*Западно русское общество*) ir kitur¹¹⁵.

¹¹³ Prie delegacijos siūlyta jungtis ir Vilniaus šv. Dvasios brolijos atstovams, tačiau jie atsisakė motyvuodami, kad brolija buvusi ne politinė, o religinė organizacija (Ф. О., Вильна, ten pat, 27–28, 1912 07 07–14, p. 417–419).

¹¹⁴ П. К. [П. Кулаковский], Приезд беларусской делегации, ten pat, 16, 1912 05 21, p. 233–236.

¹¹⁵ С. К., Беларусская депутация в Санкт Петербурге, ten pat, 16, 1912 05 21, p. 241.

Atrodė, kad „Nacionalinės sąjungos“ aktyvus pasirodymas garantavo vieningo dešiniojo priešrinkiminio fronto sudarymą namuose. Delegatams sugrįžus balandžio 29 d., Vilniuje įvyko pirmasis visų vietinių rusų dešiniųjų organizacijų priešrinkiminis susitikimas. Jame dalyvavo radikalai, nuosaikieji, brolių atstovai, šventikai, inteligentija ir kt. Jie vieningai sutarė sudaryti bendrą rinkiminę dešiniųjų koaliciją ir patvirtino 18 galimų kandidatų sąrašą¹¹⁶.

Po kelių dienų išspausdintame interviu su S. Kovaliuku ir A. Vrucevičiumi apie būsimus rinkimus (A. Vrucevičiaus pavardė tekste nenurodyta, tačiau ji paaiškėjo vėliau), pastarasis netikėtai pareiškė, jog nenorėjo, kad rusų nacionalistinę organizaciją į rinkimus vestų stačiatikių dvasininkija (turėta galvoje Vilniaus „Šv. Dvasios brolija“), o ir apskritai dvasininkijos dalyvavimas politikoje yra ydingas reiškinys. Be to, „Nacionalinės sąjungos“ ir radikalių dešiniųjų jėgų bendradarbiavimas, jo nuomone, iš principo neįmanomas ateityje. Galima tik susitarti dėl palaikymo vieno ar kito kandidato per rinkimus, tačiau nacionalistų ir radikalių dešiniųjų keliai skyrėsi¹¹⁷.

Šis A. Vrucevičiaus pasisakymas tapo viena iš Vilniaus rusų dešinėsios koalicijos skilimo priežasčių. Nacionalistų pretenzijos į vadovaujantį vaidmenį rinkimuose ir jų lyderių pasisakymai prieš stačiatikių dvasininkijos kišimąsi į politiką užgavo ne tik dvasininkus, bet ir „Šv. Dvasios broliją“ bei juos rėmusius asmenis. Tačiau konflikto esmė glūdėjo giliau. Keitėsi santykis tarp religijos ir tautiškumo, tarp „stačiatikybės“ ir „rusiškumo“. Ankstesnės dogmos, kad stačiatikybė neatsiejama nuo rusiškumo, iro: religija pamažu traukėsi į antrą planą. Daugėjo manančių, kad „rusu“ galėjo būti ne tik stačiatikis, bet ir sentikis, liuteronas ir net katalikas (baltarusių atveju), nors tokia interpretacija buvo dar gana nauja. Nacionalistams teko rinktis, kuriuo keliu pasukti, nes stačiatikių brolijos kartu su radikaliomis dešinėsiosiomis jėgomis tvirtai laikėsi senosios rusiškumo ir stačiatikybės vienybės doktrinos¹¹⁸.

Netikėtai birželio 6 d. „Nacionalinės sąjungos“ vadovaujamas Vilniaus rusų balsuotojų rinkimų komitetas gavo Brolijos laišką, kuriame siūlyta du savo atstovus deleguoti į Brolijos įkurtą naują rinkimų komitetą. Šiam pasiūlymui apsvarstyti nacionalistai nusprendė sušaukti uždarą susirinkimą birželio 13 d.¹¹⁹ Prašyta, kad jame dalyvavę Brolijos nariai paaiškintų skilimo priežastis. Niekam nesiryžus pasisakyti, į tribūną išėjęs A. Vrucevičius dar kartą apkaltino Vilniaus ir kitas stačiatikių brolijas konspiracija perimant valdžią valstybėje, ką, anot jo, buvo slapta įsakęs šv. Sinodas. Jis taip pat apkaltino „Rusų

¹¹⁶ Русское предвыборное собрание, *Виленский вестник*, 2663, 1912 05 01.

¹¹⁷ Среди виленских избирателей, ten pat, 2667, 1912 05 06.

¹¹⁸ Plačiau apie šią ideologinę takoskyrą žr.: Ответ „Сев.-Зап. Жизни“ С. А. Ковалюку, ten pat, 2690, 1912 06 03; Ф. О., Вильна, *Окраины России*, 27–28, 1912 07 07–14, с. 417–419.

¹¹⁹ Комитет национального союза, „Гг. Членам виленского русского национального союза“, *Виленский вестник*, 2696, 1912 06 10.

tautos sąjungą“ palaikant šios konservatyvios revoliucijos planą. Dėl to A. Vrucevičius ragino nepritarti siūlymui jungtis. Kitiems Brolijos vadovavimo rinkimuose priešininkams buvo nepriimtina, kad laisvą pasirinkimo valią turėję rinkėjai versti atiduoti savo balsus už nurodytus kandidatus. Cituoti dvasininkijos, tarp jų ir Lietuvos bei Vilniaus arkivyskupijos vadovo Agafangelo (Aleksandras Preobraženskis), radikalūs pasisakymai spaudoje. Todėl dauguma nacionalistų balsavo prieš jungimąsi su Brolija¹²⁰. Akivaizdžiai stojęs į Brolijos pusę *Виленский вестник* klausė, kodėl posėdžio ir „Nacionalinės sąjungos“ pirmininkas S. Kovaliukas leido šmeižti dvasininkiją, taip pat prisiminta ir neseniai žurnalui *Крестьянин* paskirta bauda už tai, kad valstybinių mokyklų liaudies mokytojai jame pavadinti tinginiai ir girtuokliais¹²¹.

Birželio viduryje Vilniaus „Šv. Dvasios brolija“ išplatino atsišaukimus į rinkėjus¹²². Ji tvirtai palaikė buvusios Trečiosios dūmos Vilniaus gubernijos deputatus, radikalias „Rusų tautos sąjungos“ narius G. Zamyslovskį ir šventiką Aleksandrą Veraksiną. Nacionalistai iš esmės nebuvo griežtai nusistatę prieš juos, tačiau norėdami geresnio krašto ir kartu rusų visuomenės reikalų atstovavimo Dūmoje, jie tikėjosi surasti kompetentingesnius ir iš Šiaurės vakarų krašto kilusius asmenis (G. Zamyslovskis buvo atvykęs iš Peterburgo, o A. Veraksinas – iš Tverės)¹²³. Nacionalistų požiūriu, naujos kandidatūros turėjo būti iškeltos ir apsvaistytos demokratiškai būdu, t. y. pačios Vilniaus rusų visuomenės, kai Brolija tiesiog nurodė savo rėmėjams, už ką jie turi balsuoti¹²⁴.

¹²⁰ В виленском национальном союзе, *Крестьянин*, 25, 1912 06 27, с. 387. Beje, nemažai nacionalistų buvo ir brolijos nariai.

¹²¹ В русском национальном союзе, *Виленский вестник*, 2701, 1912 06 16. Reikia pastebėti, kad *Виленский вестник* buvo išspausdintas A. Vrucevičiaus laiškas, kuriame apie susirinkimą rašęs žurnalistas apkaltintas tendencingumu ir faktų iškraipymu (Письма в редакцию, ten pat, 2702, 1912 06 17). Tai, kad *Виленский вестник* ir jų naujasis redaktorius V. Teplovas tapo Brolijos sąjungininku, pastebėjo ir kiti nacionalistus palaikę leidiniai (П. Б-чъ [П. Бывалькевич], Предвыборное время в Северо-Западном крае, *Окраины России*, 25, 1912 06 23, с. 377–379; Р. Бувалкевиčiaus atsakymas *Виленский вестник*: П. Бывалькевич, К выборам в Гос. Думу в г. Вильне, ten pat, 35–36, 1912 09 01–08, p. 497–499), nors pati laikraščio redakcija su tuo nesutiko. Visgi skilimo tarp dešiniųjų priežastimi ji ir toliau laikė pirmiausia „Nacionalinės sąjungos“ lyderius S. Kovaliuką ir A. Vrucevičių (Угнетенная невинность, *Виленский вестник*, 2765, 1912 09 02; tęsiniai: ten pat, 2766, 1912 09 04; ten pat, 2767, 1912 09 05). Taip pat reikia paminėti, kad Brolijos iniciatyva ir finansais 1912 m. priešrinkiminiu laikotarpiu leistas laikraštėlis „Русский избиратель“, kurį redagavo specialiai iš Peterburgo pasamdytas žymus dešinėsios pakraipos žurnalistas Nikolajus Tichmenevas (*Тихмеев*) ir kurio vienas pagrindinių tikslų buvo nacionalistų rinkimų komiteto juodinimas. Nuo birželio pabaigos prie šios kampanijos prisijungė ir *Виленский вестник*, jose spausdinti „Nacionaline sąjunga“ pasipiktinusiųjų laišakai. Nuosaikesnė ataskaita ir komentaras birželio 13 d. susirinkimui spausdintas žurnale *Окраины России* (Ф. О., Вильна, *Окраины России*, 27–28, 1912 07 07–14, с. 417–419).

¹²² От виленского св. Духовского братства, ten pat, 25, 1912 06 23, p. 387.

¹²³ Ф. О., Вильна, ten pat, 23, 1912 06 09, p. 349–351.

¹²⁴ Выборная тактика, *Крестьянин*, 29, 1912 08 01, с. 449–450; П. Б. [П. Бывалькевич], Предвыборное настроение в Северо-Западном крае, *Окраины России*, 33–34, 1912 08 18–26, с. 472.

Šis dešiniųjų skilimas į konservatyvią radikalią religinę ir nuosaikesnę sekuliarią nacionalistinę grupes nebuvo išskirtinis imperiniame kontekste, tačiau Vilniaus atveju jis tikriausiai buvo ryškesnis nei kitur dėl specifinių istorinių, kultūrinių ir etnokonfesinių sąlygų. Iki to meto politiškai menkai angažuotos stačiatikių brolijos tapo ypač aktyviomis, konsoliduotomis ir tvirtomis politinėmis jėgomis. Sena ir tvari šių organizacijų hierarchinė struktūra, glaudžiai susieta su stačiatikių dvasininkija ir Bažnyčia, parodė, kad brolijos (tiek Vilniuje, tiek kituose Šiaurės vakarų krašto miestuose) buvo pajėgios konkuruoti su ne taip seniai susikūrusiomis sekuliariomis politinėmis partijomis ir organizacijomis¹²⁵.

„Nacionalinė sąjunga“ savo atsišaukimą į Vilniaus rusų rinkėjus paskelbė rugpjūčio pabaigoje¹²⁶. Tai tik dar labiau sustiprino Brolijos ir ją palaikiusių konservatorių puolimą spaudoje prieš nacionalistus. Ypač pulti S. Kovaliukas, A. Vrucevičius ir N. Maconas siekiant, kad jie pasitrauktų iš vadovaujančių postų¹²⁷. Nenuostabu, kad po skandalingo birželio 13 d. susirinkimo ir apskritai negatyvaus fono aplink „Nacionalinę sąjungą“ kai kurie jos nariai ją paliko arba laikėsi pasyviai. Tai atsiliepė tiek nacionalistų, tiek ir jų vadovaujamo rusų rinkėjų komiteto veiklai: bandant sudaryti kandidatų į Dūmos narius sąrašą, rugsėjo 2 d. sušauktas posėdis nesugebėjo to padaryti, nes atvyko per mažai narių¹²⁸. Įtampa ir nusivylimas tikriausiai paralyžiavo „Nacionalinės sąjungos“ veiklą, nes po kelių dienų (rugsėjo 5 d.) įvykusiame skyriaus komiteto pasitarime nuspręsta iš viso nebedalyvauti rinkimuose, o kiekvienam organizacijos nariui palikti laisvą valią balsuoti¹²⁹. Tačiau šio skuboto sprendimo visgi atsisakyta ir nuspręsta dar kartą pabandyti sudaryti savo kandidatų į Dūmą sąrašą. Tam tikslui buvo parengtos ir išsiųstos anketos kiekvienam „Nacionalinės sąjungos“ nariui su keliomis pavardėmis, prašant pažymėti jų pageidaujamas asmenis. Iš išsiųstų 268 anketų (manytina, kad tiek tuo metu buvo Vilniaus skyriaus narių) sulaukta 190. Jose daugiausia balsų skirta: S. Kovaliukui (107), G. Zamyslovskiui (88; įrašytas ne „Nacionalinės sąjungos“ narys), A. Pigulevskiui (76) ir

¹²⁵ П. Б-ць [П. Бывалькевич], Предвыборное время в Северо Западном крае, ten pat, 25, 1912 06 23, p. 377–379.

¹²⁶ К русским людям, *Крестьянин*, 33, 1912 08 30, с. 513–514.

¹²⁷ Печальное явление, ten pat, 36, 1912 09 20, p. 561–562.

¹²⁸ Собрание виленского русского национального союза, *Виленский вестник*, 2766, 1912 09 04. Kaip aiškino „Nacionalinės sąjungos“ vadovybė, kvorumas nesurinktas dėl jų priešininkų paruošto sabotažo, dėl kurio daug esamų narių neatvyko. Tuo pat metu prieš susirinkimą į skyrių netikėtai užsiregistravo daug naujų pavardžių, tarp kurių dominavo radikalios dešinėsios partijos „Mykolo Arkangelo vardo rusų tautos sąjunga“ (*Русский народный союз имени Михаила Архангела*) Vilniaus skyriaus nariai ir kiti neiškių politinių įsitikinimų asmenys. Per rugsėjo 2 d. susirinkimą jie triukšmavo ir garsiai agitavo už G. Zamyslovskį (Н. М а р т о в, Кандидаты национального союза, *Крестьянин*, 36, 1912 09 20, с. 562–565).

¹²⁹ Местная хроника, *Виленский вестник*, 2768, 1912 09 06. Beje, „Vilniaus naujienų“ redakcija ragino „Nacionalinės sąjungos“ narius „gelbėti“ organizaciją nuo jos vadovų – atleisti juos iš vadovaujančių pareigų (Вильна, 8 сентября, ten pat, 2770, 1912 09 08).

A. Vrucevičiui skirti 74 balsai. Trys daugiausia balsų gavę asmenys turėjo tapti oficialiais nacionalistų kandidatais. Kadangi, kaip buvo pažymėta komiteto prieraše, G. Zamyslovskis turėjo būti keliamas ne nuo Vilniaus miesto, o nuo Trakų apskrities rinkimų apygardos, jo pavardė buvo išbraukta, tad sąrašas pakoreguotas – įtrauktas A. Vrucevičius¹³⁰.

Matydamos, kad vienos pagrindinių dešiniųjų grupių mieste ateitis neaiški, kitos nuosai kurios dešiniojos jėgos ėmė veikti aktyviau. Vėl atgimė per rinkimus į Trečiąją dūmą suformuotas ir nesantaiką tarp dešiniųjų sukėlęs V. Liubarskio vadovaujamas nepartinių rinkiminis komitetas, kuris iš esmės pirmiausia atstovavo baltarusių kilmės valstybinių įstaigų tarnautojams bei, kaip minėta anksčiau, „Baltarusių draugijai“ ir jos įkurtam „Baltarusių visuomenės susirinkimui“¹³¹. Aktyviai veikė radikalus ir konservatyvus klerikalinis sparnas. Rugsėjo 11 d. „Šv. Dvasios brolija“ kartu su kitų stačiatikių bendruomenių ir monarchistinių organizacijų atstovais „Rusų visuom strategijas. Buvęs Trečiosios dūmos narys G. Zamyslovskis susirinkusiems papasakojo apie enės susirinkimo“ pastate taip pat svarstė rinkimų į Dūmą dešiniojos Dūmos frakcijos atliktus darbus, atskyrė juos nuo „konstitucionalistų“ (kairiųjų ir „oktiabristų“) ir ypač akcentavo dešiniųjų ištikimybę radikalių dešiniųjų puoselėjamai dogmai „stačiatikybe, patvaldystė ir tautiškumas“. Pabaigoje susirinkimui pirmininkavęs V. Bogojavlenskis paskelbė šio politinio bloko sąrašą: G. Zamyslovskis, V. Znamenskis, O. Andrejevas. Be jų susirinkime iškeltas dar vienas kandidatas – A. Pigulevskis¹³².

Spalio 5 d. įvykusio antrojo turo balsavimo rezultatai parodė, kad pagrindinė kova rusų kurijoje vyko ne tarp nacionalistų ir Brolijos, bet tarp Brolijos ir „progresistų“ (kadetų). Iš 3632 Vilniaus miesto rusų rinkėjų balsuoti atėjo 2090. Galiojančiais pripažinti 2047 balsavimo biuleteniai. Brolijos gauti balsai pasiskirstė taip: A. Pigulevskis – 835, O. Andrejevas – 752, protojerejus V. Znamenskis – 740 (G. Zamyslovskis buvo išrinktas pirmame ture). Kiekvienas „Nacionalinės sąjungos“ kandidatas surinko tris kartus mažiau balsų (vidurkis 250), o nepartinių bloko atstovai gavo šiek tiek daugiau nei po 100. Iš „progresistų“ daugiausia palaikymo gavo Vilniaus advokatas L. Povolockis (868)¹³³. Kadangi pagal galiojusius rinkimų įstatymus antrojo Vilniaus m. rusų kurijos deputato išrinkimui reikėjo surinkti paprastą daugumą, ko nė vienas nesugebėjo padaryti, antrasis turas paskirtas spalio 14 d.

¹³⁰ Результаты анкеты, ten pat, 2779, 1912 09 20. Kitame „Nacionalinės sąjungos“ sąraše, spausdintame S. Kovaliuko redaguojame žurnale *Крестьянин*, minėtos šios pavardės: P. Byvalkevičius, A. Vrucevičius, A. Pigulevskis ir S. Kovaliukas (К выборам, *Крестьянин*, 35, 1912 09 13).

¹³¹ Письмо в редакцию, *Виленский вестник*, 2770, 1912 09 08; В белорусском общественном собрании, ten pat, 2772, 1912 09 11; Выборные делишки, ten pat, 2783, 1912 09 25). Nepartinių komitetas neturėjo jokios konkrečios ideologinės krypties ir rėmė visus „protingus, sąžiningus ir simpatiškus“ kandidatus (М. В р у ц е в и ч, Письмо в редакцию. Политические иксы, ten pat).

¹³² Под стягом Свято-Духовского братства, ten pat, 2775, 1912 09 14.

¹³³ Выборы в Гос. Думу. Виленская губ., ten pat, 2795, 1912 10 09.

Prieš pakartotinius rinkimus Brolija dar aršiau puolė S. Kovaliuko ir A. Vrucevičiaus vadovaujamus nacionalistus. Pereita prie gana žemo lygio kaltinimų, užgauliojimų, asmeniškumų ir pan. *Виленский вестник* spausdinti tikri ar sukurti „Nacionalinės sąjungos“ narių raginimai savo kolegoms balsuoti už Brolijos kandidatus, gąsdinta, kad jei jie nebalsuos – laimės „progresistai“. Tuo pat metu mieste pasirodė iki tol nežinomos „miesto rusų rinkėjų grupės“ (*группа городских русских избирателей*) atsišaukimas, kuriame rusų balsuotojai raginti remti, anot atsišaukimo, tinkamiausius kandidatus: L. Povolockį (kuris jau buvo išrinktas), A. Pigulevskį („Rusų tautos sąjunga“) ir S. Kovaliuką („Nacionalinė sąjunga“). *Виленский вестник* kandžiai įvertino tokias pastangas kaip provokaciją, siekiant atimti balsus iš jų kandidatų (nors A. Pigulevskis buvo paminėtas). Be to, šis pasiūlymas laikraščio redakcijai užkliuvo ir dėl to, kad A. Pigulevskio pavardė minėta šalia politinio oponento L. Povolockio ir „susikompromitavusio“ S. Kovaliuko. Jokių kompromisų, anot jų, negalėjo būti¹³⁴. Galiausiai spalio 18 d. Vilniaus miesto rinkėjai į Ketvirtąją dūmą neišrinko nė vieno dešiniųjų kandidato. Visgi nuo Vilniaus gub. buvo išrinkti du Brolijos atstovai: G. Zamyslovskis (Trakų rinkimų apygarda) ir šventikas Vladimiras Juzvjukas (Ašmenos apskritis)¹³⁵.

Po rinkimų tiek *Виленский вестник*, tiek Brolijos atstovai toliau kaltino S. Kovaliuką rusų rinkėjų klaidinimu, asmeninių interesų tenkinimu, nors nacionalistai teisinosi, kad Brolija, ypač G. Zamyslovskis, patys atsisakė priimti nacionalistų kandidatus į savo sąrašą¹³⁶. Paaiškėjus rinkimų rezultatams, S. Kovaliukas paliko „Nacionalinės sąjungos“ pirmininko postą, nors nesugebėjęs išrinkti naujo vadovo, oficialiai juo liko iki 1913 m. pradžios.

Nuo 1913 m. sausio „Nacionalinė sąjunga“ pradėjo rengtis Romanovų dinastijos valdymo 300 metų jubiliejui (vasario 21 d.), bet kartėlis dėl priešrinkiminių pykčių liko. Patys sąjungos nariai sakėsi dėl tarpusavio kivirčų prarado norą aktyviai veikti. Kai kurie kvietė taikytis ir jungtis prie šimtmečius veikiančios Brolijos¹³⁷. Kovo 31 d. išrinktas naujas „Nacionalinės sąjungos“ pirmininkas, Trakų apskrities zemskinis viršininkas Nikolajus Nikiforovas, ir pavaduotojas, Vilniaus m. policijos sekimo skyriaus policininkų pri-

¹³⁴ Таинственные незнакомцы, ten pat, 2797, 1912 10 11. Manytina, kad atsišaukimas buvo parengtas nacionalistų ar su jais susijusių asmenų grupės, nes jis buvo atspausdintas Vilniaus dešiniams priklausiusioje spaustuveje „Rusiški pradai“. Po kelių dienų *Виленский вестник* paskelbė A. Pigulevskio ir S. Kovaliuko laiškus, kuriuose jie atsiribojo nuo „miesto rusų rinkėjų grupės“ vestos kampanijos (Письма в редакцию, ten pat, 2799, 1912 10 13).

¹³⁵ Местная хроника, ten pat, 2804, 1912 10 19.

¹³⁶ На чистую воду (ответ г. Ковалюку), ten pat, 2803, 1912 10 18; taip pat: ten pat, 2804, 1912 10 19; Модестов, Правда в деле выборов в 4-ую Думу от русского населения г. Вильны и Виленской губернии, ten pat, 2806, 1912 10 21. Nacionalistų pasiaiškinimai ir jų įvykių versija: „Объяснение“, „Г. Националисты!“ ten pat, 2804, 1912 10 19.

¹³⁷ В виленском русском национальном союзе, ten pat, 2887, 1913 01 30.

žiūrėtojas Nikolajus Rachmanovas¹³⁸. Naujas sąjungos komitetas pradėjo veiklą, tačiau kurį laiką senasis komitetas (vadovautas S. Kovaliuko) neskubėjo perduoti organizacijos dokumentų¹³⁹. Naujoji valdyba ėmėsi organizuoti Vilniaus rusų nacionalistų pasirodymus viešoje erdvėje, kaip, pavyzdžiui, siuntė delegaciją į Kijevą, kur buvo atidengiamas paminklas nužudytam P. Stolypinui¹⁴⁰, ar tų pačių metų lapkričio 5 d. dalyvavo atidengiant paminklą generalgubernatoriui Michailui Muravjovui Vilniuje¹⁴¹.

Prieš prasidedant karui Vilniaus dešiniųjų rusų organizacijų veikla iš esmės pakrypo nuo politikos link ekonomikos. Užsiimta labdara ir žemės ūkio kėlimo uždaviniais, kooperacija ir pan. Aktyviausiomis visuomeninėmis organizacijomis liko Vilniaus „Rusių moterų būrelis“, kai kurios stačiatikių parapijų bendrijos, „Rusų grūdo“ (*Русское зерно*) organizacija ir naujai susikūrusi „Vilniaus rusų žemės ūkio draugija“ (*Виленское русское сельскохозяйственное общество*) (atidaryta 1914 m. sausio 31 d.; steigėjas – buvęs Trakų „Nacionalinės sąjungos“ vadovas N. Karavajevas)¹⁴². Kaip matyti, spaudos apžvalgoje nebeminima bendrija „Valstietis“, kurios veikla tuo metu buvo apmirusi¹⁴³.

Nuo 1914 m. nemažai nacionalistų (A. Vrucevičius, N. Karavajevas ir kiti) prisijungė prie „Vilniaus rusų žemės ūkio draugijos“, globojamos „Šv. Dvasios brolijos“, tapo jos nariais¹⁴⁴. Apskritai prieš pat karo pradžią Brolija tapo įtakingiausia rusų organizacija mieste, nors 1913 m. joje tebuvo 182 nariai. Jai priklausė ne tik dalis miesto dešinosios inteligentijos, ypač dvasininkų, bet ir vietinio elito atstovai, kaip antai, gubernatoriaus Veriovkino žmona, vicegubernatorius A. Podijakonovas ir kiti. Brolija atstovauta monarchistų suvažiavimuose, įvairiuose jubiliejiniuose renginiuose, ji bendradarbiavo su kitomis dešinosiomis organizacijomis, kaip, pvz., Peterburgo „Vakarų rusų draugija“ (*Западно-русское общество*). Taip pat ji platino stačiatikybę krašte ir mieste, statė ir remontavo cerkves, globojo atvykstančius maldininkus, rengė religinius skaitymo vakarus, stiprino misionierišką Stačiatikių Bažnyčios veiklą, leido savo žurnalą ir kitokią literatūrą, užsiėmė labdara, medicininės pagalbos teikimu ir pan.¹⁴⁵

Prasidėjus karui visa Vilniaus rusų dešiniųjų organizacijų veikla sustojo. Dalis jų narių pasitraukė gilyn į Rusiją, dalis buvo pašaukta ar savu noru įstojo į kariuomenę ir

¹³⁸ В виленском русском национальном союзе, ten pat, 2938, 1913 04 02.

¹³⁹ Общее собрание членов Виленского национального союза, ten pat, 2982, 1913 05 23.

¹⁴⁰ В виленском русском национальном союзе, ten pat, 3065, 1913 09 01.

¹⁴¹ В виленском русском национальном союзе, ten pat, 3124, 1913 11 06; Памяти гр. М. Н. Муравёва, ten pat, 3132, 1913 11 15.

¹⁴² Вильна, 9 февраля, ten pat, 3200, 1914 02 09; „К организации виленского Русского сельскохозяйственного общества“, ten pat.

¹⁴³ В виленском русском сельско-хозяйственном обществе, ten pat, 3287, 1914 05 25.

¹⁴⁴ Местная хроника, ten pat, 3283, 1914 05 21.

¹⁴⁵ Общее годичное собрание членов виленского Св.-Духовского братства, ten pat, 3286, 1914 05 24.

atsidūrė karo frontuose. Visgi net ir prieš karo pradžią dauguma šių organizacijų bei grupių beveik nebeveikė dėl tarpusavio konfliktų, proimperinių idėjų ir rusiškojo nacionalizmo nepopuliarumo kitataučių dominuojamame mieste, galiausiai dėl negausios pačios dešinėsios rusų bei baltarusių visuomenės ir politinės inercijos.

Apibendrinamosios pastabos

Trumpai apžvelgta pagrindinių rusų nuosaikiųjų dešiniųjų grupių Vilniaus mieste istorija atskleidžia jų organizacinę ir ideologinę raidą nuo 1905 m. iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios. Kaip matyti, svarbiausias įvykis, davęs postūmį joms atsirasti, buvo 1905 m. spalio 17 d. manifestas, kuriuo legalizuotas politinių, ekonominių, kultūrinių ir kitokių organizacijų kūrimas. „Šiaurės vakarų rusų večė“, bendrija „Valstietis“, „Pakraščių rusų sąjunga“ tapo pirmosiomis vietinėmis organizacijomis, kurias jungė bendras tikslas – „imperinės rusų tautos“ (t. y. rusų, baltarusių ir ukrainiečių) tautinių interesų apsauga nuo kitataučių neigiamo poveikio (pirmiausia lenkų ir dalinai žydų) ir visų Šiaurės vakarų rusų dešiniųjų jėgų suvienijimas bendrai politinei ir visuomeninei kovai prieš kitataučius. Išblėsus imperinės valdžios paramai po manifesto paskelbimo, pakraščių dešiniajai rusų visuomenei teko skubiai organizuotis ir ieškoti būdų, kaip efektyviau apginti savus interesus. Todėl, kaip matyti iš straipsnyje pateiktų pavyzdžių, gana greitai Vilniaus (o ir kitų Vakarų gubernijų) rusų bendruomenėje išsikristalizavo imperinio rusų nacionalizmo srovė, kuri ankstyvaisiais revoliucijos metais ypač atsiskleidė pakraščių „oktiabristų“ veikloje, o vėliau įsiliejo į „Visos Rusijos nacionalinę sąjungą“.

Vienas pagrindinių nuosaikiųjų dešiniųjų kovos laukų buvo rinkimai į Valstybės dūmas. Dėl mažo Vilniaus rusų rinkėjų skaičiaus ir tik daliai jų palaikant dešiniųjų ideologiją, vietiniai nuosaikūs dešinieji nuo pat pradžių iškėlė reikalavimą gauti atskirą rusų rinkėjų kuriją, kuri, jų nuomone, turėjo garantuoti „teisingą“ rusų tautinės mažumos reprezentaciją valstybės parlamente. Ši privilegija buvo suteikta 1907 m. birželio 3 d. įvestomis rinkimų įstatymų pataisomis, nors sunku pasakyti, kokią įtaką pakraščių gubernijų rusų reikalavimai padarė šiems pokyčiams. Tačiau greitai paaiškėjo, kad eliminavus rinkiminę konkurenciją su kitataučiais, dešinėsios grupuotės įsivėlė į ilgus tarpusavio ideologinius ir organizacinius nesutarimus. Vilniuje ši kova baigėsi radikalių („Rusų tautos sąjunga“) ir konservatyvių klerikalinių organizacijų („Šv. Dvasios brolija“) pergale, nors po 1912 m. rinkimų į Ketvirtąją dūmą tiek radikalūs, tiek nuosaikūs dešinieji daugiausia jau buvo praradę ankstesnįjį populiarumą. Prieš Pirmojo pasaulinio karo pradžią visos Vilniaus rusų dešinėsios organizacijos iš esmės pasitraukė iš politikos ir labiausiai dėmesį sutelkė į ekonominę ir kultūrinę sferas, kuriose dominavo konservatyvios religinės ir visuomeninės organizacijos.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Виленский вестник (1905–1915).

Крестьянин (1906–1915).

Морская волна (1907–1909).

Окраины России (1907–1912).

1-й всероссийский съезд делегатов „Союза 17го октября“. 8–12 Февраля 1906 г. Г. Москва. Москва, 1906.

Виленское белорусское общественное собрание. *Отчет расхода и дохода за 1912–1913 год*. Вильна, 1913.

Денежный отчет виленского кружка русских женщин за 1910 год. Вильна, 1911.

Отчет виленского кружка русских женщин за 1909 год. Вильна, 1910.

Отчет виленского кружка русских женщин за 1914 год. Вильна, 1915.

Отчет виленского общества „Крестьянин“ за 1906 и 1907 годы. Вильна, 1908.

Отчет [виленского] русского общественного собрания за 1908–9 год. Вильна, с. а.

Отчет виленского русского общественного собрания за 1910–1911 год. Вильна, 1911.

Партия „Союз 17-го октября“. *Протоколы съездов, конференций, заседаний ЦК 1905–1915*. В двух томах. Ред. Д. Павлов. Москва: РОССПЭН, 1996, 2000.

Полное собрание законов Российской Империи. Собрание третье. Т. XXVI. 1906. Отделение I. Санкт Петербург, 1909.

Правые партии. 1905–1917. Документы и материалы. Ред. Ю. Кирьянов. В двух томах. Москва: РОССПЭН, 1998.

Резолюции, принятые первым съездом делегатов отделов „Союза 17-ого октября“ и партий, к нему присоединившихся. с. 1., 1906.

Союз Русского Народа. По материалам чрезвычайной следственной комиссии временного правительства 1917 г. Ред. А. Черновский. Москва, Ленинград: Государственное издательство, 1929.

Устав виленского белорусского общественного собрания. Вильна, 1911.

Устав виленского русского общественного собрания. Вильна, 1908.

TOLZ, Vera. *Inventing the Nation. Russia*. London: Arnold, 2001.

БОНДАРЕНКО, Константин, ЛАВРИНОВИЧ, Дмитрий. *Русские и белорусские монархисты в начале XX века: монография*. Могилев: Могилёвский государственный университет им. А. А. Кулешова, 2003.

БОНДАРЕНКО, Константин. Русское окраинное общество: возникновение, политические цели и задачи. In: *Романовские чтения: сборник трудов международной научной конференции, Могилев, 21 октября 2004 г.* Ред. О. Дьяченко. Могилев: Могилёвский государственный университет им. А. А. Кулешова, 2005, с. 27–34.

БОНДАРЕНКО, Константин. *Правые партии и их организации в Беларуси (1905–1917 гг.)*. Могилев: Могилёвский государственный университет им. А. А. Кулешова, 2010.

БОНДАРЕНКО, Константин. Борьба за Госдуму. Идеология русских монархических партий и их белорусских представительств в выборных кампаниях начала XX века. *Белорусская думка*, 4, 2015, с. 89–93.

ИВАНОВ, Андрей. *Правые в русском парламенте: от кризиса к краху (1914–1917)*. Москва, Санкт Петербург: Альянс–Архео, 2013.

КИРЬЯНОВ, Юрий. *Правые партии в России. 1911–1917 гг.* Москва: РОССПЭН, 2001.

КИРЬЯНОВ, Юрий. *Русское собрание 1900–1917*. Москва: РОССПЭН, 2003.

КОЦЮБИНСКИЙ, Даниил. *Русский национализм в начале XX века. Рождение и гибель идеологии Всероссийского наационального союза*. Москва: РОССПЭН, 2001.

ЛАВРИНОВИЧ, Дмитрий. Борьба за изменение системы выборов в Государственную Думу на территории западных губерний Российской империи (1906–1907). In: *Таврические чтения 2015. Актуальные проблемы парламентаризма: история и современность*. Ред. А. Николаев. Санкт–Петербург: ООО „ЭлекСис“, 2015, с. 55–63.

ЛАВРИНОВИЧ, Дмитрий. Борьба за изменение системы выборов Государственного Совета в Западных губерниях Российской империи (1906–1911). In: *Российские и славянские исследования: сборник научных трудов*. Ред. А. Сальков и др. Минск: Белорусский государственный университет, 2015, с. 82–88.

ЛАВРИНОВИЧ, Дмитрий. Национальное развитие белорусов в программных документах „Белорусского общества“ (1908–1915 гг.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2016, Вып. 27, с. 157–162.

ЛАВРИНОВИЧ, Дмитрий. Русские женские кружки в общественно-политической жизни Вильно и Минска в начале XX века. In: *Религия и общество–10: сборник научных статей [сборник материалов научных трудов X Международной научно-практической конференции «Религия и общество», г. Могилев, 10–23 марта 2016 г.]*. Ред. В. Старостенко, О. Дьяченко. Могилев: Могилёвский государственный университет им. А. А. Кулешова, 2016, с. 49–52.

ЛЕВИЦКИЙ, В. Правые партии. In: *Общественное движение в России в начале XX века*. Ред. Л. Мартов, П. Маслов, А. Потресов. Т. 3, кн. 5. Санкт Петербург: Типография т-ва „Общественная польза“, 1914, с. 345–469.

МИЛЛЕР, Алексей. *Империя Романовых и национализм. Эссе по методологии исторического исследования*. Москва: Новое литературное обозрение, 2006.

САНЬКОВА, Светлана. *Русская партия в России: образование и деятельность Всероссийского национального союза (1908–1917)*. Орел: Издатель С. В. Зенина, 2006.

СТЕПАНОВ, Анатолий. *Черная сотня*. Москва: Эксмо, Яуза, 2005.

Черная сотня. Историческая энциклопедия 1900–1917. Ред. А. Степанов, А. Иванов, О. Платонов. Москва: Институт русской цивилизации, 2008.

MODERATE RIGHT-WING RUSSIAN PUBLIC AND POLITICAL ORGANISATIONS IN VILNIUS (1905–1915)

Summary

VYTAUTAS PETRONIS

The Russian revolution of 1905 not only brought significant changes to the governance of the state but, more importantly, was instrumental in activating deep structural and ideological transformations within the society. Among them was the partial emancipation and legalisation of national movements and national ideas. As a consequence, some ethnic groups and even nations, which hitherto had no pronounced popular national ideas, were forced to create them as a response to the escalation and threat of other nationalisms.

The initial manifestations of Russian right-wing organisations in Vilnius can be observed in the non-political gatherings of the local imperial bureaucracy, which started before the outbreak of the revolution of 1905. Among them were the Vilnius section of the “Russian Assembly” and the local club for high-ranked imperial employees, named the “Official Family”; both were established around 1904. Later, after the issuance of the October Manifesto, they evolved into a number of public and political organisations. Arguably, the most active belonged to the moderate right-wing, for example, the “North-western Russian Veche”, the Vilnius section of the “Union of October 17”, the “Borderland Union”, the Vilnius “All Russia National Union”, etc.

The most intensive periods for the moderate rightists of Vilnius were elections to the State Duma. They made attempts to unite all the North-western right-wing organisations in order to secure the position of Russians as the dominant nation in the otherwise non-Russian borderlands and the city. This proved to be a very difficult task. Political, religious, and ideological differences between moderate, radical, and conservative religious (represented by Vilnius “Orthodox Brotherhood of the Holy Ghost”) groups deepened the internal divides, thus preventing from achieving the craved consensus. Moreover, the beginning of the 1910s witnessed the emergence of a new divide between the right-wing Russians and Byelorussians of Vilnius. The tension climaxed during the election of 1912. Eventually, it led to a rapid decline of the moderate right and as of around 1913, the Russian right-wing movement lost its popularity and influence. Many changed their activities from political to socio-economic, a field that was largely dominated by different Orthodox religious organisations and the radical right. The outbreak of the war halted the transformation and further development of the Russian moderate right-wing movement of Vilnius.

Gauta 2019 m. kovo mėn.
Priimta 2019 m. gegužės mėn.

Vytautas Petronis – Lietuvos istorijos instituto XIX a. skyriaus darbuotojas.
Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.
El. paštas: vytautas.petronis@istorija.lt

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 2. – 2019. – 238 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų antrojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 2

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 11 19. 16,78 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius